KERESZTÉNY MAGVETŐ

LXVI. ÉVF. 1934. MÁRCIUS—ÁPRILIS 2. FÜZET

Elnöki megnyitó

a háromszéki egyházkörnek a szervezeti reformjavaslatot tárgyaló rendkivüli közgyülésén.

Tisztelt Egyházköri Közgyülés!

Végre eljutottunk ehhez az alkalomhoz, amikor egyházkörünk tagjai is közvetlenül megbirálhatják azt a munkát, mit egy évek óta tartó, szakadatlan sürgetés érlelt meg az egyházkörök birálatára.

Ma itt áll előttünk. Véleményükre vár. Joga és kötelessége mindenkinek, ki egyházát szereti, annak életében résztvesz és jövőre is munkálni akar, *itt* juttatni érvényre azt az álláspontját, mit az összesség érdekében jónak, kivánatosnak tart, mire az összesség kiváncsi, mire talán egyeseknek csak *itt* lesz alkalma és végül ami úgy fog szerepelni — a maga közvetett megnyilatkozása útján —, mint az össz-unitárius akarat.

Megtagadnám önmagamat — ezt pedig nem szoktam tenni —, ha nem vonnám most is kétségbe annak a hangzatos jelszónak az állitását, mely alaptörvényünk sürgős módositását úgy igyekszik beállitani, mint általános szükségességet. Ma is azt mondom: volt és van ennél sokkal több, sokkal égetőbb megoldást váró kérdés, ami sokkal inkább a húsunkba vág. Azokhoz nem tudunk ekkora érdeklődéssel, ekkora előkészülettel és sokszor — mondhatni — hozzá nem értő lelkesedéssel közeledni. Azok megoldására mindig volt és lesz *még* idő. Első a forma, a köpönyeg; ahhoz idomitjuk majd az élő alakot.

Az a zürzavar, mit a világháború — sajnos — befejezetlen volta az élő emberi társadalmak közt teremtett: megszülte mindenütt a maga torzszülötteit. Érezték és érzik ezt az egyházak is. Egyszerre általánossá vált, hogy a mult felelős mindenért, nem pedig a jelen tudatlansága. Évszázadoknak lassu, komoly és körültekintő munkával felállitott, szilárd épületei alá bombák kerül-

tek, hogy kártyavárak épüljenek helyükbe. Az idő máris rácáfolt az erőlködésre. Az emberiség kezdi kitörölni szeméből a vakitó *vörös* port. Kezdenek mindenütt józanabbul látni. Mind jobban és gyakrabban diadalmaskodik az igazság, hogy: *a mult és hagyomány sokszor erősebb az életnél, a valóságnál.*

Azt hiszem, egyetértünk mindnyájan abban, hogy egy alkotmány-törvény csak akkor jó, csak akkor szolgálja a közérdeket, ha egyetemes szükségesség teremtette. A hit hagyományos érzéseivel, a vallás öntudatos áhitatával egy családba foglalt emberi társadalom a maga nyugodt pihenőjét csak olyan fa árnyékában találja és találhatja meg, melynek gyökerei a mult vésztől és vihartól megtiport kemény talajába régtől fogva belekapaszkodtak. Ne csapdossuk meg ezeket a gyakran vérzivatarokat is kiállott gyökereket, nehogy az egész fa reánkzuduljon. Az a véget fogja jelenteni.

Tisztelt Közgyülés, az egyház nem politikai pártok parlamentje, amely kibirhat máról-holnapra változó, sőt gyakran ellentétes kormányzati rendszereket és elveket. Az emberi társadalmak külső, anyagi életében ezek nem mindig hagynak végzetes vagy eltörölhetetlen nyomokat. Megbirálják, megbuknak, elfelejtik.

Az egyház fogalma ugy áll előttem, mint egy kőből faragott, évszázados márványszobor, melyet az idők rárakódott patinája tart melegen. Ha levakarjuk ezt a patinát, csak az anyag élettelen hidegsége marad meg.

Ne értsük félre egymást. Nem akarom megállitani a rohanó időt és életet. Az lehetetlen. Tudom, hogy az egyházak hivei: élő emberek. Tudom, hogy velük együtt él az egyház. De merem állitani, hogy nem azonosak és nem lehetnek azonosak a külső és a lelki élet irányitó szabályai. Elvi igazságokat soha sem a tömeg teremtett. Csak elhivatott, rátermett egyéniségek. Ezeket a jelzőket pedig nem egy bizonyos területen lakó emberek, hanem a köztudat, a közvélemény adja.

Ha pedig ez igy van, akkor nem lehet egy olyan rendszert egyszerüen elavultnak mondani, mely a helyi tömegek számarányán felül és mellett még olyan vezetőket is akar látni abban a legfelsőbb kományzati testületben, kiknek van és lehet *önálló* véleményük *is* és nincsenek kötve az atyafiság, szomszédság vagy ismeretség korteskedő szavaitól.

Melyik lesz a valódi demokratikus rendszer? Az-e, hol az előre elkészitett szavazók voksai vagy pedig az elvek harcának sulya fogja eldönteni a vitát? Csak az utóbbi érdekében és csak az előbbi bekövetkezése ellen harcoltam és harcolok s hivok tetemre minden unitárius embert, kit az egyház egyetemes sorsa érdekel.

Egyházkörünknek ma véleményt kell nyilvánitania. Már nem arról, ami annyira megérett. Nem arról, ami már megtörtént, hanem arról: mi legyen ezután.

Dávid Ferenc hitének követői — sajnos — nem szaporodnak olyan arányban, mint azt az ő hitelveinek igazsága és tisztasága követelnék. Ez előtt a tény előtt gondolkozás nélkül nem hunyhatunk szemet. A tömegeknek is megvolt, megvan és meg is lesz mindig a kifelé ható sulya, ereje.

Nem lett volna helyes egyházpolitika megakadályozni olyan áramlatot, melyet — ha közvetve is — az unitárius hivőknek egy nagyobb tömege inditott meg. A józan és pártatlan birálat szürőjén keresztül szabad befolyást kellett és kell engedni ennek abban a tudatban, hogy ezzel komoly ellentétek küszöbölődnek ki, keserüségek szünnek meg.

Számbeli kicsinységünk miatt az egységre fokozott gonddal kell tekintenünk. Ugy is érezzük csekély számunknak különösen az állami életben megnyilvánuló számtalan hátrányát. Legalább magunk tudatosan ne gyöngitsük ezt a számot.

Ott voltam és ott voltunk az előkészitő tanácskozásokon eleitől végig. Nem ellenség gyanánt, de mindig a békés megoldást kereső és ajánló akarattal. Tisztelettel meghajoltam és meghajlok minden érv előtt, mely mögött unitárius érdek áll. Elvárható viszont ugyanez a felfogás a más elveket vallók szószólóitól is.

Kötelességemnek tartom, hogy a legnagyobb elismerés és bizalom hangján emlékezzem meg arról a hatalmas szellemi munkáról, melyet ebben a fontos ügyben a törvénytervezet elkészitésével Dr. Ferenczy Géza főgondnok ur végzett. Azt könnyü most birálni pro és kontra. Állitom azonban, hogy ezt rajta kivül senki más, az egész egyetemes egyházban, igy és ilyen sürgetésre el nem készitette volna. De nemcsak *képesitett*, hanem egyedül ő volt *hivatott* ennek felelősségteljes elvégzésére. Nem-

csak főgondnoki felelősségteljes állása, hanem az az őszinte, komoly, körültekintő, férfias megnyilatkozása adta és adja ennek a hatalmas munkának a legnagyobb értéket, melyben nyiltan hangsulyozta — közismert népszerüségének kockáztatásával, — hogy a közel 15 éve éppen az ő vezetése és elvei alapján Szervezeti Törvényünkön éppen a Főtanács és Képviselőtanács uj összetétele kérdésében keresztülhajtott ujitás nem hozta meg egyetemes egyházunkra azt az eredményt, amit attól várt. Ez egy vezető ember komoly és nagyhorderejü nyilatkozata. Ez előtt csak tisztelettel lehet és kell meghajolni. Ezért kivánja és ezért adja az általa elkészitett nagy munka elvi állásfoglalásaiban a legnagyobb bizalmat és biztositékot. Itt az élet által kipróbált tények képezik az intézkedések alapját, nem pedig reménybeli bizonytalanságok.

Nekünk az egyház jövőjével játszani nem szabad. Az a reform is, mit a tervezet tartalmaz, olyan gyökeres változtatás, hogy annak a határain is tulmenni, egyenlő a sötétségbe ugrással.

Végül még egyet nem szabad elhallgatnom. Erre kötelez első sorban az az állás, melyet az Önök bizalmából töltök be. Egyházkörünk a kisebb körök közé tartozik. A mult és a jelen azonban amellett bizonyitanak, hogy ez a kisebbség csak számbelileg áll meg. Egyházias életről, áldozatkészségről, hithüségről tanuskodnak egyházközségeink, népünk, az általuk fenntartott intézmények. A háromszéki kör annyi vezető embert adott az egyetemes egyháznak, hogy ez mindig pótolta számbeli kisebbségét. Ha egy Berde Mózsának a helyi érdekeken felülemelkedő hatalmas kormányzó szelleme óriási vagyonával az egész unitárius egyetemes egyházat szolgálta, melyből a legtöbb anyagi előny aránylag a számbeli többségre esett, jogosan elvárhatjuk, hogy az egyházkormányzásban ne csak a tömeg tulsulya legyen az a tényező, mely irányitásra jogosult.

Dr. Szent-Iványi Gábor,
felügyelő-gondnok.

Vélemény
az egyházi reform-tervezet tárgyalásához.

Ha valaki ezt a törvényreform-javaslatot tanulmányozza, annak részeit és paragrafusait a jelenleg érvényben levő törvénynyel összehasonlitja, lehetetlen meg nem látnia és meg nem

éreznie, hogy aki és akik e javaslatot készitették, ugy terjedelmében, mint tartalmában milyen nagy munkát végeztek. Szükségét érzem tehát annak, hogy unitárius egyházunk életébe és jövőjébe mélyen belevágó e nagyfontosságu munka előkészitő bizottságának, elsősorban Dr. Ferenczy Géza főgondnok urnak rendkivüli köri közgyülésünk is elismerését és köszönetét fejezze ki, amit kérem javaslatként elfogadni.

Mielőtt az előttünk álló javaslat tárgyalásába akár általánosságban, akár részleteiben belemennénk, nem tudom és nem akarom visszafojtani azt a lelkemben állandóan élő aggodalmas érzést és kérdést, hogy vajjon a Szervezeti Törvény olyan irányban és olyan arányban való reformálása, amint tervezve van, nem is emlitve a vele kapcsolatban felmerülő messzebbmenő kivánságokat, *vajjon elébb fogja-e vinni olyan nagy küzdelemmel élő unitárius egyházunknak az ügyét? Fogja-e orvosolni azokat a bajokat, melyeket akaratlanul is látnunk kell és amelyek nem egyszer idéznek elő közöttünk lehangolást*?

Vajjon nem fog-e hátrányára válni az egyháznak a reformjavaslatnak az az intézkedése, mely az élethossziglan választott főtanácsi tagok *szerzett jogait egy csapásra megsemmisiti s az egyházi és egyázköri világi vezetőségnek a választását időszakokhoz köti*.

Midőn napról-napra látjuk, hogy a mi különben is kevésszámu intelligenciával biró egyházunkban a tanult emberek száma inkább fogy, mint gyarapodik; midőn az élet azt mutatja, hogy a még meglévő világi embereink anyagi erőben mint gyöngülnek, a társadalmi, gazdasági és politikai életben mind jobban vesztik lábaik alól a talajt, aminek befolyása az egyházi és vallásos életre sem szokott elmaradni; midőn az egyháziasság, az egyház és hit értékelése sem az egyháziak, sem a világiak részéről — tisztelet a kivételeknek — nem jut kifejezésre oly mértékben, s hova-tovább mind kevésbé, amint azt az unitárizmusban rejlő igazság és erő, természetes gondolkozás és a haladás szelleme megköveteli, — akkor komoly mérlegelés tárgyává kell tennünk, hogy a főtanácsi tagok számának felére vagy harmadára apasztása nem jelenti-e annak a *sokszor egyetlen szálnak* az elszakitását, mely ma még talán nem egy embert köt az egyházhoz, annak intézményeihez és lelki világához? *Melyikre van inkább szükségünk*: *minél több*

embernek a lehető módon való egyházhoz kapcsolására, vagy a meglevő szálak elszakitására? Melyik szolgálja inkább az egyház érdekét?

Becsüljük akármilyen nagyra a napjainkban olyan sokat hangoztatott, de valójában ritkán alkalmazott demokratikus gondolkozást, *idejében fontolóra kell vennünk,* hogy amikor az általános képviseleti alap forszirozásával — talán jószándékkal, de *elszámitással — utat nyitunk annak a lehetőségnek, hogy a tanult elem háttérbe szorittassék* s amint a gyakorlat mutatja, akárhányszor csak jelszavaktól vezéreltetve a nem tanult elem előtérbe nyomuljon, — vajjon nem kockáztatjuk-e az unitárizmus szellemi értékeit és nem hagyjuk-e figyelmen kivül az egyház féltett jövőjét?!

Az irreális gondolkozásból származó törekvés is néha haladásnak látszik, de az elhirtelenkedett, vagy az eléggé meg nem gondolt nagyot-lépés már sokszor volt jóvátehetetlen bukásnak az előidézője. Egyházi életünkben a *lélekszámra fektetett általános képviseleti rendszernek a bevezetését abban az esetben tartanám némileg indokoltnak,* de akkor is nem kis mértékben aggodalmasnak, ha az egyetemes egyházi terheket az egyházközségek és egyházkörök lélekszám arányában hordoznák és azt a valóságban is teljesitenék. A közelmult és a jelen azonban, midőn az önmagunkra támaszkodás szüksége olyan sok és nagy megpróbáltatáson keresztülment unitárius egyházunkban régóta nem érzett kényszeritő erővel nehezedett vallásközönségünkre, azt mutatja, hogy a lélekszámra alapitott *egyetemes egyházi teherhordozásra számitani nem lehet.* Ha egyebet nem tehetünk, legalább *a tanult elem vezető szerepét biztositanunk kell.*

Hangozzék hát bármilyen szépen a szó és legyen bármilyen tetszetős némelyek előtt a fenyegetés, mely már hallatja szavát, mely szerint az egyházi törvénynek nem tökéletes képviseleti alapra fektetett reformja csak arra lesz jó, hogy már a reform-törvény megszületése előtt ujabb reform-követeléseknek legyen a kiinduló pontja, — nekünk az egyéni és önző törekvésekkel, különösen pedig *a demagógiával határozott magatartással kell szembenéznünk.* Székely népünk természetes eszét és józan gondolkozását pillanatig is kétségbe nem vonva, osztály-elkülönülésre nem törekedve, éppen sajátos egyházi helyzetünknél fogva *biztositanunk kell* a tapasztalat és gyakorlat, *a szellemi erő és judi-*

cium fölényét s ezzel biztositani a fokozatos haladás utját, tudva, hogy a jövőt előre sohasem láthatja tisztán senki.

Nem térek ki arra, bár kedvem volna hozzá, hogy részletesebben reámutassak arra a világszerte mind jobban érvényesülő törekvésre, mely szerint a politikai élet demokráciája átalakulóban van s a vezető kormányzati szellem mind több helyen tesz kisérletet vagy határozott lépést a képviseleti alap megsemmisitésére. Politikai céloknak belevegyitése az egyházi életbe különben sem kivánatos. De azt kellő erővel szeretném hangsulyozni, hogy az *unitárizmusnak* szélsőségekre, tulzásokra, eléggé meg nem gondolt lépésekre, demagógiára, ***beteges szabadság-törekvésekre nincs szüksége.*** A komoly munkának és szükségszerü haladásnak ilyenek nélkül kell megtalálnia a maga érvényesülése utját.

Ilyen gondolkozással foglalkoztam a törvény-reformmal. Nem szándékom felboritani az előzetes megbeszélések és megállapodások eredményeit. Midőn azonban közgyülésünkön e nagyfontosságu javaslat tárgyalás alá kerül s nemsokára egész egyházunkban történelminek tekinthető lépés történik, saját lelkiismeretem megnyugtatására, az egyházam és hitem jövőjét mindenkor munkálni akaró lelkem őszinte megnyilatkozásával e kérdéssel kapcsolatban néhány gondolatot elmondani szükségesnek tartottam.

De aggodalmaimat legyőzve, másoknak és mindenkinek jóakaratát feltételezve és véleményét tiszteletben tartva, unitárius testvéreim mindenkori józan gondolkozásában és egyházias magatartásában rendületlenül bizva, hiszem, hogy megtaláljuk azt a helyes utat, amelyen egyházunk jövő fejlődését biztosithatjuk.

Kovács Lajos.

„Valóság és legenda a vallásos nevelésben."

Balázs Ferencnek fenti cimen mult számunkban megjelent cikkére beérkezett hozzászólásokat a beérkezés sorrendjében közöljük.

I.

A Keresztény Magvetőben ilyen cím alatt megjelent cikk olvasása alkalmával önkéntelen eszembe jut a költő szava: „Gyermekkirályt s oly hadvezért, ki erején felül mer, ád az Isten haragjában a nemzetnek, akit megver." Elolvasom ujból a Kévekötésben főpásztorunk bölcs intelmét az ifjusághoz s kérdem, mi lesz, ha a háborgó lelkek soha meg nem nyugosznak? Ne feledjük: aki siet elkésik.

Előttünk áll a gyors haladásnak szomorú következménye, korunk siralmas állapota. Merem állitani, hogy ennek oka az, hogy korunk embere nem tartotta be a természet törvényét, a fokonkénti haladást, hanem merész ugrással, egyszerre akart naggyá lenni. Ha a felfedezéseket, találmányokat, az emberi elme csodálatos alkotásait, (a különböző gépeket) a gyakorlati életben bölcsen alkalmazza, nem egyszerre épiti le az emberi munkaerőt, boldogságot jelentett volna számára, de mivel a következményekkel nem számolt, boldogságát tette tönkre.

Félek nagyon, ha az az ujitó, semmivel meg nem elégedő s fennálló törvényeinket nem tisztelő áramlat tovább halad, s nem lesz egy erős kéz, mely azt feltartóztassa, egyházunk életében ennek is szomoru következményei lesznek.

Balázs Ferenc lelkésztársam cikkét nem boncolom, csak azt kérdem: mi lesz, ha minden lelkész egyéni meggyőződése szerint negligálja egyházi törvényeinket és a Főhatóságunk által jóváhagyott tankönyveket eldobja?

Mindennek van határa és útja. Ha nem tartja megfelelőknek tankönyveinket, irjon másokat s ha jobbak lesznek a meglevők-

nél, úgy Főhatóságunk, valamint vallásközönségünk örömmel fogja üdvözölni azokat.

Ne feledjük, törvénytisztelet nélkül nincs haladás, megelégedés, mert rend a lelke mindennek.

Haranglăb. *Buzogány Kálmán.*

II.

Az idézett cikkben fölvetett kérdést hitéleti és pedagógiai szempontból magam is fontosnak és tisztázandó problémának tartom.

Azért helyeslem ugy annak fölvetését, mint a hozzászólások lehetővé tételét.

Sőt azt is merném mondani, hogy a cikk intencióit illetően is bizonyos fokig egyetértek annak irójával.

Elfogadom, hogy „a mesét ugy kell adni, mint mesét." A kérdés sarkpontjának azonban a metodust tartom, vagyis azt, hogy hogyan és mikor kell ugy adni, mint mesét.

Ha valahová általában — pedagogiai kérdések és eljárások tekintetében különösen is — találnak, úgy ide első helyen találnak az „est modus in rebus" és a „forma dat esse rei"-ben kifejezésre jutó megállapitások.

És éppen a metodus tekintetében áll fenn köztünk egyfelől a különbség.

Mert van lényegbevágóbb oldala is a kölönbségnek, bárha az csak árnyalatinak látszik is.

S ez — körülbelől — abban csúcsosodik ki, hogy én a mesét nem csupán nevelő, de tanitó eszköznek tartom a pedagogiában.

B. F. szerint „a mesét nem szabad a gyermektől elrabolni," mert „a gyermek legdrágább kincse a mese." És mégis mintha az alkalmatlan lenne neki, azt kimagyarázni, disztingváló kiemeléssel elkülöniteni igyekszik.

Ezt meg lehet és meg is kell tenni — nézetem szerint — a tanitásnak és a nevelésnek bizonyos fokán.

De azon a fokán, amelyre B. F. a szemléltető példákat adja, ez a disztinkció nem szükséges.

Sőt merem mondani, hogy bizonyos mértékig káros is, — ugy a gyermeki lélek, mint a hitélet — illetőleg a biblia hitele szempontjából.

A mese — felfogásom szerint — a való élethez tartozik, mint reális szükségesség. Ez a szükségesség gyermekkorban a mesevágyban és kedvelésben nyilvánul meg. Későbbi életkorokban a képzelet munkájában, amely feleletet ad az értelem és tudás által meg nem fejthető kérdésekre.

A mesét tehát a gyermeknek a szóban levő korban csakugyan, „mint mesét kell adni" — csakhogy — minden kommentár nélkül, azaz, nem a B. F. által alkalmazott kommentárral.

A gyermekeket — a biblia szerint — „tejnek italával" kell táplálni, éppen így van szükség a gyermeki tudnivágy és kiváncsiság kielégitése szempontjából a mesére, mint lelki táplálékra. Vannak kérdések, melyekre a gyermeknek — eo ipso — mesével lehet és kell felelni, mivel az ellenkező fölöslegesen és károsan kiábránditó, túlkorán gondolkozóba ejtő lehetne. Valami olyan lélekgyilkossági merénylet-féle, mint „Az ember tragédiája" falanszter jelenetében érintett nevelési metódus, amely a gyermeki értelmet a magasabb egyenletek „hideg világába" akarja emelni.

A mese mellőzése ugyanaz lenne tehát körülbelül a gyermeki lélekre nézve, mint az emberiség lelkivilágából a költészet és müvészet szimbolizáló, eszményesitő, szint, derüt és meleget varázsló motivumainak számüzése.

A költészet nektárának megfelelő a gyermeki lélekre nézve a mese tejitala.

Egészen szorosan megközelitve most már a dolog lényegét: a vallásoktatásban s nevezetesen ennek bibliai vonatkozásu részében két okból kell számolni a mesével, mint olyannal.

Egyfelől: mert az, mint elkerülhetetlen adottság, szerepel a bibliában.[1]

Azután pedig azért, mert ezáltal lehet legcélszerübben, legsimábban előkésziteni a gyermeki lelket azoknak a csodás dolgoknak befogadására, amelyek későbbi korban is a vizsgálódó, szemlélődő, sőt tudománnyal gazdag lelkek előtt is felbukkannak s megfejthetetlen problémák gyanánt maradnak, mint az isteni alkotásnak a hit világára utaló csodamüvei.

Nem árt — sőt lélektani szempontból egyenesen szükségesnek látszó — az, hogy mintegy megbarátkoztassuk észrevétlenül,

[1] A mese nem legenda, a legenda nem mese. A bibliában nem mesék, hanem legendák vannak. *Szerk.*

jóeleve a gyermeki lelket azzal a gondolattal, hogy vannak emberfeletti, emberi ész előtt elrejtett titkok is a világmindenségben. Ez pedig ebben az életkorban csak a gyermek értelmi szinvonalához mért eszközökkel történhetik — és ilyen a mese is.

Önként értetődő az eddigiekből, hogy én a kérdés metodikai részét másként kivánom és tartom helyesnek megoldani, mint B. F.

Én nem azt mondanám — és nem azt mondom — a gyermeknek, mint ő. Hanem körülbelül ezeket:

Ti a bibliából sok olyan csodálatos dolgot is fogtok tanulni a Jézus Krisztusról, amit most még nem értetek meg egészen — én sem tudnék nektek megmagyarázni — de később, mikor értelmetek fejlődik, meg fogom magyarázni s meg fogtok érteni.

És a hitoktató nem is mond valótlant, amikor ezt mondja s nem is plántálja bele a lélekbe még atomnyi csiráját sem a kétségnek a biblia hitelessége, komolysága és szentsége iránt. Vagyis tehát nem vét a nevelés azon alapelve ellen sem, amelyet B. F. az „őszinteségben" jelöl meg.

Hiszen a hitoktatás következő — második — fokán már azt fogja a bibliai oktatáshoz kommentárként füzni, hogy a biblia az élet könyve, amelyben mese és valóság, jó és rossz, erény és bün példái egyaránt helyet foglalnak. Hogy aztán ez a kommentár a vallási ismeretszerzés következő — harmadik — az ismereteket még inkább öntudatositó fokán igy módosuljon, illetőleg egészitődjék ki: a bibliában különböző gondolatirányok, fejlődő és egymással néha szembenálló vallási felfogások, sőt vallási érdekek is jutnak kifejezésre; vannak abban betoldások stb. s éppen azért a teologiai szaktudomány feladata abban megjelölni azt, ami örök igazság, Istennek igéje.

Ürmösi Károly,
esperes-lelkész.

III.

E folyóirat 1934. évi 1. számának 22—30. lapjain Balázs Ferenc mészkői lelkész tollából „Valóság és legenda a vallásos nevelésben" cimen cikk jelent meg, mellyel kapcsolatban a folyóirat szerkesztője ezt a megjegyzést teszi: „E cikk irányával nem értünk egyet. De a kérdés nagy fontosságára való tekintettel,

közreadjuk. A kérdés tárgyilagos tisztázása céljából hozzászólásokat szivesen fogadunk".

Tekintettel arra, hogy a kérdéses cikk egyházi életünknek nemcsak a szoros értelemben vett egyházi, hanem világi tényezői lelkében is sulyos ellentéteket, többeknél csaknem egyenes megbotránkozást — váltott ki, a háromszéki unítárius egyházkör belsőembereinek ez év február havában Brassóban tartott értekezlete dr. Szent-Iványi Gábor egyházköri felügyelő-gondnok inditványára napirend előtt foglalkozott e kérdéssel és az értekezleten elhangzottak alapján az ott elfoglalt álláspontnak nyilvánosságra hozatalával e sorok iróját bizta meg.

Mindenekelőtt tényként kell leszögeznünk azt az igazságot, hogy azt a folyóiratot, melyben a kérdéses cikk napvilágot látott, annak úgy az egyház keretein belül, mint azon kivül álló minden olvasója úgy tekinti, mint a hivatalos unitárius egyház hitbeli nézeteinek, felfogásának kifejezőjét, sajtószervét. A benne megjelent cikkeket, illetve az azokban kifejezésre jutó felfogást olyannak veszi, mint az egyetemes egyháznak az illető kérdésben elfoglalt álláspontját. Áll ez az igazság még akkor is, ha ez a hivatalos jelleg a folyóirat cimében nincs is kifejezésre juttatva. Áll azért, mert ez a köztudat. És áll kifejezetten akkor, midőn a folyóirat szerkesztője egy személyben teológiai nevelésünk vezető egyénisége, irányitója, dékánja.

Ez a tény magában rejti azt a kötelezettséget is, hogy minden egyes cikk, vagy tanulmány megjelenése előtt szerkesztői kezébe kell vennie az egyház hivatalos felfogásának rostáját, vagy szűrőjét s csak azt bocsássa nyilvánosság elé, amit ez a rosta, vagy szűrő átbocsát, ami az egyház hivatalosan vallott felfogásával, elfogadott álláspontjával nem ellenkezik. Szerény véleményünk szerint ezt a kötelezettséget nem lehet egyszerű szerkesztői megjegyzéssel elintézni. Bár kétségtelen, hogy a cikkhez fűzött szerkesztői megjegyzés ezt a célt akarta szolgálni. [1]

[1] A „Keresztény Magvető" sohasem volt hivatalos egyházi lap. Ma sem az. Már megalapitásakor az alapitók éppen egyházi érdekből hangsulyozták, hogy a tulajdonjog az alapitó köré. Amikor 1922-ben az U. I. T. átvette, az uj szerkesztők nevében a mostani szerkesztő a beköszöntőben ezeket irta: „A folyóiratban megjelenő dolgozatok nem a hivatalos egyházi felfogást tükrözik vissza, viszont valamely dolgozatnak a K. M.-ben való megjelenése nem emeli

Ezek előre bocsátása után lássuk, mily cél szolgálatában kell állania valláserkölcsi nevelésünknek és e cél elérése érdekében mily eszközöket szabad használnia? A cél csak egy lehet minden egyház nevelője előtt: nemes, Istenben bizó, keresztény valláserkölcsi alapon álló jellemek képzése. Nem tévesztvén el szem elől egy pillanatra sem, hogy e nevelői munka minden ténykedésénél alkalmazkodnia kell a nevelőnek ahoz a hitfelfogáshoz, amelyet egyháza magáénak vall s amelynek szolgálatára meggyőződése alapján vállalkozott, hivatali esküjével pedig magát el is kötelezte. E munkában eszközül használhatja mindazokat a megismert hitigazságokat, történeti tényeket, a szemléltetésnek és az elképzeltetésnek mindazokat az eszközeit, melyek anyaszentegyháza hitfelfogásában, a kereszténység nagy kincses kamrájában felhalmozva állanak.

Nem szabad azonban eltéveszteni azt, hogy a vallás nem metafizika. A vallás alapja a hit. A hit lényegéhez pedig hozzátartozik a misztikum, a nem láthatók, a nem érzékelhetők, de hihetők világa. A hit tárgyai nem puszta történeti tények. Ragadjuk ki a vallásos életnek ezt a misztikumát s az egyházat azonnal nem a hivők táborává, hanem egyazon metafizikai nézeteket vallók egyesületévé tettük, akikben hiányzik életük és cselekedetük legfőbb iránytűje, az Isten és az erkölcsi világrend előtti felelősség érzete. Sőt a misztikumnak a hitéletben való jelentős tényezőként való felismerése vezette a keresztény egyházak egy részét arra, hogy líturgiájukat úgy formálják át, hogy abban az eddiginél nagoybb szerephez jusson ez, mint a racionális felfogás. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy ker. hittestvéreinket, nekünk, unitáriusoknak is meggondolás nélkül követnünk kell ezen az úton, csak azt akarom kihangsúlyozni, hogy a tulzott történetiség álláspontjára való időelőtti ráhelyezkedés romboló hatású lehet magára a hitéletre nézve.

Ha ez áll a felnőtt, a hit lényegével, a vallás igazságaival már számot adni tudó lélekre nézve, mennyivel inkább áll azt a

---

azt kánonikus tekintélyre". (L. K. M. 54 k. 4 l.) Éppen ezért a folyóirat közérdekből nem zárkózhatik el egyes, az egyház életébe vágó kérdések többoldalu megvilágositásától, amint ez most is történik. Különben a szerkesztő jóleső elégtétellel könyveli el a fennti megjegyzéseket, mert a másik oldalon éppen az a panasz, hogy az a bizonyos „rosta" igen szükmarkuan müködik. *Szerk.*

7—10 éves gyermeket tekintve, kinek egész lelki világát a csodák, a mesék, a képzelet ragyogó világa foglalkoztatja, uralja. Ki előtt a képzeletnek ez a csillogó világa valóság, csodálatosan szép ország, melyben a jó, a nemes, az igaz harcol és győzedelmeskedik a gonosz, a nemtelen, a hamis felett. Az előtt a gyermek előtt a mese is — hiába állitjuk, hogy mese — a valóság köntösét veszi magára, mert csak igy érzi át igazán őszintén s csak igy tud hatni rá valóságos nevelő hatással. Nyuljunk hozzá rideg, durva kézzel ez érzékeny lélekhez és verjük le a csillogás, a ragyogás himporát arról a szárnyról, mely csak igy, ezzel behintve tudja átrepülni a rejtelmes, csodás és eszményi világot? Tapossuk bele ezeket a csodásröptü szárnyakat az élet, a rideg valóságok, a könyörtelen érdekharcok sarába: szentségtörés lenne. Fedezzük fel, hogy az a Jézus, aki karácsony szép ajándékait hozza a jó, az engedelmes gyermekek számára, nem is akkor született (talán meg sem született?), hogy nem ő hozza azokat, hogy nincs karácsonyi angyaljárás, melynek áldott nevelő és fékentartó hatását egy egész éven át tapasztaltuk, fedezzük fel — mondom — ezt még mielőtt megértené a gyermek azt, hogy az a szülői önzetlen és önfeláldozó szeretet, mely a mese mögött szerényen meghúzódott, a felfedezés nyomában járó kiábrándulást megérő boldogitó valóságcsoda?!

Vagy szakitsunk a legfejlettebb nevelési elvek érdekében és értelmében az ugynevezett gólyamesékkel? Hiszen ezt a mesét a kultura szülte. Az ősember gyermeke bizonyára nem a mesét, hanem a meztelen valót ismerte. S hogy a kultura bezárta a gyermeki lélek előtt a valóság kapuját és helyette a mesét nyitotta meg, ezt éppen az erkölcsi nevelés érdekében tette. Az állatot akarta háttérbe szoritani az emberben. S most ismét az állati ösztönöket engedjük szabadjára, a lezárt zsilipeket nyissuk fel a kis gyermek előtt? Ez lehet nevelési elv és rendszer egy, a vallást és hitet teljesen semmibe vevő államban, az élet erkölcsi törvényeit a természeti törvények vaskövetkezetességével helyettesitő elgondolás világában, de a keresztény erkölcs alapján álló társadalomban ez a kérdés tabu a gyermek számára.

Fokozottabb mértékben áll ez a vallás, a hit szoros értelemben vett világában. Áll még a szabadelvü unitárius egyházra nézve is. Kétségtelen és vitathatatlan, hogy mi a történeti Jézust,

jobban mondva Jézus történetiségét hangsulyozzuk és a történeti igazság alapján állunk hitfelfogásunk, vallási nézeteink tekintetében is. Ez azonban nem jelenti és nem is jelentheti azt, hogy ezt a történeti Jézust tárjuk a kis gyermek elé akkor, midőn annak történeti nagyságát még felfogni képtelen, mikor értelmi világa még nem eléggé fejlett ahoz, hogy Jézus történeti nagyságát valóban oly nagyságnak lássa, mely kárpótolni képes őt azért a kiábrándulásért, mi lelkét a valóság, az igazság feltárásával érte. A gyermeknek a valláserkölcsi élet útján való elinditásához, képzeletvilágának megragadásához csak azt a módot és eszközt választhatjuk itt is, ami lelkivilágához legközelebb áll: a csodák, a mesék való világon felül álló világát. De anélkül, hogy annak legendás, vagy mesés voltára ráterelnők a figyelmét. Hiszen mit jelentene, ha nem ez uton járnánk? Ugy kellene bemutatni előtte hitünk, a kereszténység szent könyvét, amely pedig felfogásában képzeletében hitünknek és vallásunknak legigazabbb forrása, mint részben valótlanságok, puszta elképzelések, hamis állitások könyvét. Hogy pedig ez mily romboló hatású lenne épen abban a korban, mikor a gyermeki lelket a leginkább meg lehet és meg kell fognunk a hit, a vallás, az erkölcs világa számára, mert ekkor a legfogékonyabb, mert az ekkor szerzett és beléoltott hite, vallása a legmaradandóbb, egész életén végigkisérni leginkább hivatott: az azt hiszem mindenki előtt nyilvánvaló. És hogy ettől az épitő erejü, ragyogó és csillogó világtól megfosztani a gyermeket, egy faja annak a megbotránkoztatásnak, melyről azt mondotta az áldott lelkü Mester: „Valaki pedig egyet megbotránkoztat az én kicsinyeim közül, jobb volna, ha malomkövet kötnének a nyakába és a tenger mélyébe vetnék" ez is több, mint valószínü.

Mindent a maga idejében. A történeti Jézus feltárásának, a történeti igazságok megismertetésének az ideje azonban nem a mesék, a képzelet világában kalandozó gyermekkor ideje. Szabadelvü keresztény vallási felfogásunk valóban nem engedi meg azt, hogy az embert egy életen keresztűl gyermeki hitben tartsuk, hogy a történeti Jézust mellőzzük, hogy az igazságot felhővel takarjuk el látni akaró és vágyó szemek elől, hogy soha se engedjük a napfény ragyogó világára kerülni. Ennek azonban nem a gyermekkor, hanem a serdültebb és érettebb ifjúkor az

ideje. Az értelem fejlettségének az a kora, melyben az igazságot, a világosságot szomjazó és már felfogni képes lélek elég erős annak megrázkódtatás nélkül való elhordozására, mikor felfogni képes azt, hogy Jézus, mint történeti valóság, e felismerés által nem veszitett értékéből, hanem még ragyogóbbá vállott az igazság fénylő napsütésében, mert nagyságához már nem kell a csillogás, a csodák szines máza, mert ember voltában is elég nagy arra, hogy követendő eszményképe, életmestere legyen a keresztény emberiségnek. Ekkor már nem kell félnünk az igazságtól. Ellenben annak időelőtt való feltárása, a racionális vonások tulzott és időelőtti kidomboritása káros és romboló hatású hitünk, vallásunk és anyaszentegyházunkra nézve, melynek életében bizony még ma is elkelne valamivel több abból, ami a hivő lelket éppen a hit erejénél fogva megfogni képes.

Benedek Gábor,
lelkész, egyházköri jegyző.

IV.

Kritika vagy hit?

A Keresztény Magvető f. évi első számában olvastam Balázs Ferenc cikkét arról a kérdésről, hogy hogyan kell tanitani kis gyermekeknek a bibliai történeteket, különösen azokat, amelyekben a történet és a legenda egybefonódik. Balázs Ferenc kétségtelenül abból a helyes álláspontból indult ki, hogy a gyermeknek a tanitás közben nem szabad valótlanságokat mondani, mert az későbben, mikor a gyermek felvilágosodik, nagy károkat okoz még ott is, ahol legkevésbbé akartuk, t. i. vallásos életében. Ugyanis, amikor elkövetkezik a gyermekkor nagy válsága és a pubertásban felébred a kritika szelleme, a gyermek nemcsak a legendát fogja a szivéből kivetni, hanem a vele összefüződő történelmi személyiségeket és annak értékeit is. Mit ajánl Balázs Ferenc a veszély ellen orvosszerül? Azt, hogy a naiv kis gyermeknek mondjuk el először a való történetet, vagyis az igazságot s azután mondjuk el a legendát is mese formájában, figyelmeztetve a gyermeket, hogy most nem valóságot, hanem mesét mondunk. Vagyis a bibliai történetek tanitásánál egy kettős módszert

kellene szerinte bevezetni: egy történelmi igazságot közlőt és egy legendára irányulót.

Amennyire helyes volt Balázs Ferenc kiinduló pontja, hogy t. i. valótlanságot nem szabad tanitani, éppen annyira helyt nem álló, sőt egyenesen veszedelmes a következmény, amit belőle levon, t. i. a bibliai történetek való és meseszerü módon való tanitása.

Foglalkozzunk először a *módszerrel.* A fejlődéstanból ismert tény az, hogy az embrió átmegy azokon a fejlődési formákon, amelyek az ő faját megelőzték s melyen át jutott az ő faja is a fejlettebb formához. Teljesen és tökéletesen igy van ez a lelki világban is. A gyermek átmegy mindazokon a lelki formákon, amelyeken az ember az ősembertől a mai alakjáig jutott. A gyermeknek vallásos élete sokban hasonlit a primitivek vallásához, akik az ősi nagy Titkot, a Megfoghatatlant a legendák, mitoszok szines világába öltöztették azért, mert igy tudták csak kifejezni azt az egyetemes, örökigazságu, változhatatlan tapasztalatot, hogy *az istenség más, egészen más, mint az emberviläg, hogy a világ titokzatos fundamentuma: az isteni lélek, nem a mindennapi élet formáit hordozza önmagán.* S mivel ezt a roppant igazságot másképközölni nem tudták, az igazság tárgyát: az isteni lelket és annak megnyilvánulását ezer és ezer mitoszba öltöztették. De mindnek egy volt az értelme s ez az, hogy a világ hátterében müködő lélek az ember számára örök *misztérium.*

A gyermek lelke éppenugy fogékony a titokzatosra, mint az ősemberé, vagy a mai fejlett emberé. De mig a mai fejlett ember számára az égnek csillagai s azok szédítő arányai hozzák létre a szent remegést, addig a gyermeket az angyalok jelenléte, vagy közelsége, azoknak éneke és szárnyuk rebbenése tölti el boldog örömmel és egyben félelemmel. A gyermeknek azt mondani, hogy angyalok nincsenek, annyi, mint teljesen megrenditeni benne a hitet, megölni benne az egyetlen lehetőséget, amelyben ő vallási tapasztalatokat átélhet. Igaz az, amit Balázs Ferenc ir, hogy t. i. a gyermek különbséget tud tenni a mese és valóság közt, csak nem abban a korban, amikor azt Balázs gondolja, hanem sokkal későbben. *A naiv korban a mese, a legenda alakjai neki valóságok, életébe vágó reálitások, amelyeken keresztül megérzi és megérti naiv formában az örökkévaló, változatlan*

igazságokat. Hiszen vannak még felnőttek is, akik számára ez a naiv álláspont életük végéig fennmarad s ennek megrenditése hitük összeomlásával járna. De gyermek egy sincs olyan, amelyiknek számára ez a naiv álláspont ne volna érvényes bizonyos ideig s jaj annak a nevelőnek, aki ebbe a bizonyos időbe romboló kézzel nyulna bele. Az ilyen nevelő a természet lassu folyamának szentélyébe törne be avatatlan kézzel.

De az is bizonyos, hogy olyan pedagogusra se lehetne bizni a gyermekek vallásos nevelését, aki nem tudná meglátni, hogy mikor jutott el a gyermek abba a korba, amikor a legendáknak mélyebb értelmet kell adni s nem volna benne annyi tapintat, hogy a gyermekkel megértesse, hogy a legendák Isten szent jelenlétének szimbolumai, vagyis jelképei egy magasabb igazságnak: a hit igazságainak.

És most jutottunk el Balázs Ferenc kiinduló pontjához: tanitsunk-e valótlanságot. Nem! Ezerszer nem! Ez nem volna becsületes dolog. *De a legenda, a mitosz nem is valótlanság, csak a felületes ember látja ezt igy.* Hogy ezt az utóbbi tételt megérthessük, feltétlenül különbséget kell tennünk az igazságnak különböző fajai között. Két nagy igazság-csoportot különböztet meg a mai gondolkodás (logika). Az első csoportba tartoznak a tényigazságok, amelyek a természet világát, a valóságok világát fejezik ki. Azután az értékigazságok, amelyek a mi örökkévaló eszményeinket tartalmazzák. Sőt e kettős igazságrendre egy harmadik borul: a hit igazságainak rendje, amely ismét egyesiti magában a valóságnak és az eszménynek igazságrendjét a tökéletesség formájában. A vallás az a terület, ahol ez a két rendbeli igazságszféra összetalálkozik, sőt magában az Istenben teljesen fedi egymást. Hiszen az Abszolutum a legteljesebb Valóság és egyben a legmagasabb Eszmény is.

A vallás személyiségeinek ez a kettősége: történelmi- valóság szine és hit-eszményi mivolta érvényben van minden vallásban s igy a kereszténységben is. A történelem mondhatja s mondja is, hogy Jézus Józseftől és Máriától született, de ugyanakkor az értékelés (vagyis a hit) szempontjából igaza van a bibliai irónak, amikor azt mondja Jézusról, hogy a szent lélek erejéből született, mert hiszen János szerint nemcsak Jézus, hanem mindazok, akik szivükbe fogadják őt, Isten fiai, „akik nem vér-

ből, sem a testnek akaratából, sem a férfiunak indulatából, hanem Istentől születtek." (János ev. I. rész 13. v.) A történelem kételkedhetik azon, hogy a bethlehemi éjszakában angyalok szelték át a levegőeget, de az értékelés (a hit) tudja, hogy azon az éjszakán az született a világra, akiért a szellemi világ (az Isten) a maga örömét és szeretetét hallelujázta bele ebbe a szomoru földi életbe. A kritika százszor megcáfolhatta a keleti mágusok lételét, de az értékelés (a hit) tudni fogja, hogy a bethlehemi jászolbölcsőben az ringott, aki előtt keleti szokás szerint még a királyok is örök időkig térdet és fejet hajthatnak.

És igy folytathatnám hosszu sorozaton keresztül. Annyi bizonyos, hogy a két igazságsort az egyszerü ember összekeveri és a *hit világát gyakran helyezi át a természet világába*, amint az az evangéliumokban látható. De ez még mindig a kisebb baj és könnyebben kiigazitható, (mert a dolgok igazságmivolta érintetlen maradt), mint az a módszer, amelyet Balázs Ferenc ajánl, hogy t. i. az egyik vonalon (a történelmin) csakugyan igazságokat tüntessünk fel, mig a másik vonalat (az értékelésbelit) igazságot nélkülözővé degradáljuk. *Ha igy járunk el, akkor ez annak a jele, hogy nem él bennünk többé a hit, értéktelenek számunkra a vallási élet nagy egyéniségei,* mert ha értékesek volnának, örömest használnók fel a legendákat annak az igazságnak kifejezésére, amit különben csak dadogva tudunk elmondani: mérhetetlen nagyságuk, szentségük, tiszteletreméltóságuk szimbolikus jelzésére. Az eddig mondottakat foglaljuk össze röviden. Három igazságrend van: a) természeti dolgoké, b) az értékeké, c) a szellemi valóságoké. A hit a szellemi valóságot ragadja meg, vagyis a hit világa jelzi a legmagasabbrendü igazságok rendszerét. Ezt a magasrendü világot hozza le a primitiv lélek a természet világába s jeleniti meg a hit igazságait legendákban, csodákban. Tehát ezekben mindig nagy értékü igazságtartalom van, amelyet ha elvetünk, a vallás legértékesebb részét vetjük el magunktól.

Mi legyen tehát a helyes módszer a tanitásban? Az eddig elmondottakból önként következik. A primitiv lélek nem tud különbséget tenni a természet és a hit igazságai közt s éppen igy a vele egy fokon álló naiv gyermeki lélek sem. Ezt az egységet korai beavatkozással széttépni nem lehet, sőt nem is sza-

bad, hacsak a hitet végkép meg nem akarjuk rendíteni a gyermeki lélekben.

De amikor elérkezik az az idő, amikor a természet és történelem kritikai szemlélete ébredezni kezd a lélekben, akkor ott kell állanunk a serdült gyermeki lélek mellett s a legendákat nem lebecsülnünk, hanem éppen nagy magasságba kell emelnünk a minden ellen lázadozni kész ifjui akarat előtt. Örökkévaló, mozdulatlan igazságok, rendíthetetlen, szent törvényszerűségek szimbolumai, jelképei a legendák, a csodák, amelyek hódolattal és bámulattal töltik el még a nyugtalan, kritikára hajlamos ifju lelket is, feltéve, hogy a vezetője, tanitója szavaiból kiérzi, hogy az hisz, törhetetlenül hisz a magasabbrendü szellemi világban. És ha ezt a hivő lelket méltóképpen tudja képviselni a nevelő, ugy illetheti a bibliai történeteket is a nemes, hivő kritika szellemével, akkor veszély nélkül állithatja be a biblia különböző részeit és személyeit is a történelmi fejlődés keretébe, mert tudni fogja és éreztetni fogja, hogy a bibliának legnagyobb és legértékesebb részei magasan felettünk állanak, egy része pedig: Jézus élete, keresztthordozása és halála az abszolut szent életnek örökkévaló példaképe, amelyhez foghatót sehol sem lehet találni s amelyet Istennek végtelen szeretete ajándékozott szegény földi életünk megörvendeztetésére. *Igy a biblia világa nem valami alattunk álló, lekritizált világ lesz, hanem igaz értéke szerint egy fölöttünk álló rendithetetlen, örök eszménykép.*

Azt hiszem, hogy ezzel a kérdés pedagogiai részét legalább is elvi szempontból sikerült megvilágitanom. És mégsem tudom az irást itt befejezni. Nem, mert már jó ideje szorongat egy gondolat, amelyet folytonosan visszanyomok lelkem belsejébe, de, amellyel mégsem tudok megbirkózni, bár tudom, hogy kimondása, sok ellenérzést fog kiváltani. Én ugy látom, hogy Balázs Ferenc által előadott neveléstani kérdéseknek sokkal mélyebb gyökerük van, mintsem azt pedagogiai elmefuttatással el lehetne intézni. Balázs testvérem cikke abból a beteg levegőből táplálkozik, amelyet a XIX. század kriticizmusa, saját körét átlépve, a hit világára is kiterjesztett. Tudományos vallás nincsen. Van tudomány és van vallás. Van a természetnek és történelemnek világa és van az eszményeknek az előbbi fölé boltozódó világa. És van

végül az Isten, akiben a hit a valóságot és az eszményt egyetlen egységben transcendálva látja. A mi vallásunk az Istenre irányul és az Istent csak hittel lehet megragadni, mert ő sokkal több, semminthogy a szegény bicegő tudomány utol tudná érni. Talán azt akarom ezzel mondani, hogy nem kell tudomány és nem kell kritika és nem kell tudományos biblia kritika sem? Egyáltalán nem! Kritika kellett és kelleni fog, de csak azért, hogy *közelebb* jussak az ész terén is ahhoz, akit hitem teljes egészében már megragadott. Előbb hittem az Istenben, előbb kerestem őt szivem egész forróságával és csak azután raktam el utamból azokat a multbeli törmelékeket, amelyek hitemre zavarólag hatottak. *Tehát a hit az első, a kritika csak második és csak segédeszköz.* És nálunk — sajnos! — a kritika öncéllá lett, a kritikában ugy kéjelgünk, mintha az volna a megifjító fürdő, amelyből uj életre születhetünk. *Ezért hanyatlik vallásos életünk napról-napra, ezért veszitjük el ifjainkat, akik oda mennek, ahol hitet kapnak, mert kritikából már elég volt.* A tudomány megtette a magáét, a szolga elmehet, hogy visszatérhessen az ur, a hit, az Istenbe vetett rendithetetlen, megnyugtató hit. Az, amit Balázs testvérem irt, az a sorvasztó kritikának tipikus példája s én csak csodálkozom, én csak aggódom, hogy igy hogyan lehet uj életet teremteni. És az aggodalmam annál gyötrőbb, mert ha öregjeinket nem is, de annál biztosabban elveszitjük ifjuságunkat. Ha az öregek ide kijönnek, arról panaszkodnak, hogy más felekezetek hogyan invitálják egyházunkat saját táborukba. Én ezt az ironikus meghivást értem s arcomat szégyenpir önti el. Mert a meghivás ezt mondja: Mit akar még az az egyház, amelynek ifjusága sem tud a hitben megujhodni, mit akarnak azok, akik 20—30 éves korukban koravének s ugy járnak köztünk, mint egy elmult világ itt felejtett, megaszalt mumiái.

Unitárius testvéreim innen és tul a bérceken! Renditsen meg mindannyiunkat vallásunk szomoru, rettenetes állapota. Hiszen minden bajunknak, minden vergődésünknek egyetlenegy oka van: az Istenbe vetett hit hiánya. Ezért omlanak össze iskoláink, ezért terjedhetnek rossz hirek rólunk és egyházi belső viszonyainkról, ezért áll az apák és fiuk harca, amely egyáltalán nincs megszentelve más hasonló generációs harcok szellemében. Mert a fiuk harca csak akkor jogosult, ha Vőrösmarthy szavai

értelmében külömbek akarnak lenni, mint apáik voltak. De vajjon mi, mai ifjuság, valóban jobbak akarunk lenni, mint a kritika hitetlenségében elfásult apáink voltak? Aligha, aligha! A mai ifjusági harc sokszor ölti magára azt a szinezetet mindaddig, mig az ifjuság meg nem változik, amit egy szellemes francia ugy fejezett ki: menj onnan, hogy én menjek a helyedre. És ezt apáiknak mondják azok az unitárius ifjak, akik a hitélet terén (s ez egyházunk lélekzetállitó tragédiája) épp oly betegek, mint apáik voltak. Az ifjuság harcának csak egy igazolása lehet s az unitárius ifjuság törekvései csak akkor lesznek megujitók, ha végre valahára azt kiáltjuk oda a beteg mult képviselőinek, akár öregek, akár koravén ifjak azok: nekünk elég volt a ti nemtörődömségetekből, nekünk elég volt a könnyed felületességből, nekünk elég volt az ál-liberálizmus hitetlenségéből és a romboló kriticizmus finom, de romlott gunyorosságából! *Nekünk elég volt, mert bennünket érintett az uj idők szele, minket megcsapott az evangéliumi szellem üde tavaszi lehellete.* Mi kitörjük az ablakokat, ha ki nem nyithatjuk s beengedjük Jézus evangéliumának fényét, napsugarát, mert érezzük, hogy általunk és rajtunk keresztül Isten akarja megujitani a földnek szinét.

Erre az uj ifjusági szellemre van szüksége az unitárius léleknek, hogy ismét megtalálja a maga helyét és a maga megbecsülését a többi vallásos közösségek nagy társaságában. Amig azonban ez meg nem történik, addig csak gúny, addig csak jóindulatu vállveregetés lehet szebb sorsra érdemes egyházi közösségünknek osztályrésze. Hogy ez ne igy legyen, ahhoz elsősorban ifjusági életünk ujjáalkotása szükséges. Át kell revideálnunk egész nevelésünket, teljesen a hit vágányaira kell terelnünk vallásoktatásunkat. A vallástani óra hitébresztő, szent alkalom, amikor a jövő születik meg a lelkész kezei között. Én nem hiszem és nem tudom elhinni, hogy az unitárius jövendő Balázs Ferenc által vallott módszer alapján napvilágot lásson. Ha a hitet kitépjük, ha a hitnek *valósága* helyett mese-hazugságokat mondunk a gyermekeknek, akkor az unitárius jövő meg van pecsételve: magán viseli a halva születettek borzalmas, torz ábrázatát. Az örökkévaló Isten mentsen meg e szörnyüségtől bennünket.[1]

Iván László dr.

[1] Miután mind a két álláspont annyira meg van világitva, hogy mindenki ezek alapján felfogáaát megalkothatja, a vitát lezárjuk. *Szerk.*

Szertartások és vallási szokások az unitárius egyházban.

9-ik közlemény.

A pap.

Ámbár az, amit szertartásainkról eddig elmondottunk mind a paptól, vagy a papról szól, mégis szükséges pár összefoglaló s a pap helyzetét, szerepét, az egyetemes egyházhoz, püspökéhez és a gyülekezetéhez való viszonyát mutató nehány adatot felsorolnunk.

A pap az egyház központi tényezője, s éppen ezért az állami és az egyházi törvényhozás nagy gondot fordit rá, annyira, hogy nemcsak megbecsüli és tekintélyét védi, hanem fizetéséről, lakásáról is, vagy gondoskodik, vagy alkalmat szolgáltat rá, hogy hallgatói, a gyülekezet, vagy a község biztositsa megélhetését.

Az unitárius egyház felfogása szerint a pap s egyben a mester és a kántor is, belsőemberek, functionáriusok, kiknek feladatuk az ige hirdetése, az egyházi szertartások végzése.[1] Az idő rendjén használt elnevezések is mutatják munkakörüket.[2]

---

[1] Kik az egyház tagjai?

Az unitárius vallás közönség (Coetus) kétféle hivőkből (duplicis Generis fideles) a statu ad ecclesiam respicente: ministri et auditores vel ecclesiastici et Seculares.

Ecclesiastici sunt varii status, gradus et conditionis.

[2] Érdekes lesz felsorolnunk:

A kolozsvári első pap a főtéri templom elvételéig plebanus, Paulus Götsi tonsurus vocatur (a r. kath. papok viseltek tonsurát, a fő borotvált része), personae ecclesiasticae (pap és mester), pastor, pastor primarius, sacerdos (ritkán), minister (igen gyakran), szent ministerium, concionator, parochus, ecclesiasticus, diakonus vagy káplán, clerikus, ministerek (pap, mester, kantor) az Ur szolgái, egyházi szolgák, egyházi előljárók, missionariusok (kiküldöttek) Agh István papnak és predikatornak felváltva nevezi, Lázár István az első cim- és névtárban (1803) parochusnak irja. Heltai a XVI-ik évszáz közepén, keresztyén lelkipásztor, szentegyház szolgája, „Ur Christus Jezus szolgái, Isten igéje szerint elrendelt pásztorság“. Szerinte a szószék: prédikálószék. — A mi időnkben a Tiszteletes szóval is illették, de a cimzések idején: Tiszteletes ur, ujabban mindenik: Tisztelendő. A mult évszáz második felében a kiváló tanitókat a Tiszteletes cim megadásával tüntették ki.

Az unitárius pap jellemképe a XVI-ik évszázból át tündöklik a következő évszázakon. Dávid Ferenc, Heltai Gáspár, Karádi Pál, Hunyadi Demeter, Válaszuti György, Enyedi György, Torockoi Máté, Kósa János büszkesége lenne bármely nagy papi tábornak. Utódaik, kiknek nevét fennebb felsoroltuk, méltók voltak hozzuk. Egyházunkban a papi function kivül a törvényhozás és egyházkormányzás is a papok kezében volt a XVII-ik évszáz végéig, sőt jobbára, a XVIII.-ban is. Kezökben — a püspökkel élükön — a törvényhozás, ajkukon az ige, s mégis — amint alább látni fogjuk — fölötte megalázó és zavaró eljárás, a papmarasztás volt gyakorlatban el egészen a XVIII-ik évszáz végéig. Az évről-évre tartott Zsinaton és Főtanácson büntetés terhe alatt kötelesek voltak megjelenni. Jó ideig a mesterek is.

A XVI-ik évszázban minden tanult ember theologus volt. A sürün egymást követő hittani vitákban az országgyülés, valamint a zsinatok világi tagjai résztvettek. János Zsigmond fejedelem a nagyváradi vitatkozáson többször felszólalt, igen bölcs szavai döntő hatást gyakoroltak. Blandrata elnöki tisztet végezett, mint királyi biztos, s egyben irányitotta a vitatkozást, mint kitünő theologus. Békes Gáspár a Báthoriak mellett jól megállotta helyét. Általában a nemesek mind részt vettek a gyorsan váltakozó hittani irányzatok támogatásában. Az unitárius felfogásban — talán csak a Bathoriak — nem osztoztak.

Az iskolázott, szegényebbsorsu emberek, a papi hivatalra alkalmasoknak tartották magokat, papi diploma nélkül. Az akkori főiskola a klassikus miveltség megadására fektetett fősulyt.

A kezdet és a kialakulás nehézségeire vezethető vissza, hogy rendes papi kinevezésnek, felszentelésnek, a XVI-ik évszázban nincs nyoma s a XVII.-ikben is a szorgalmas Mikó Lőrinc csak 1634-ig tudott visszamenni, holott azelőtt is volt papszentelés.

Ha egy kissé elvontabban foglalkozunk a kérdéssel, azt kell mondanunk, hogy a reformacio átformálta, uj emberekké, az uj hit apostolaivá avatta a katholikus ritus szerint felszentelt papokat.

Hallgatóikat és hiveiket magukkal vitték. Olyannak tekintjük ezt a mozgalmat, amilyen a Jézus apostolaié volt. „Kövess engemet s én emberek halászává teszlek.“ „A hova eljutott a *metanoia* velőt rázó szózata, ott azonnal uj emberek születtek, uj bátorsággal, uj hittel és addig nem ismert buzgósággal. Dávid Ferenc cso-

dás sikereit ennek az uj léleknek köszönhetjük. Aki nyomdokába lépett dávidista lett és csak egy célt ismert: a lelkek meggyőzését. A mai dávidista pap a mai viszonyok szerint hasonlóan él és ég. Önlelkéből szórja a gyujtó szikrát. A Saulusokból lesznek Paulusok. Luther mondja: minden keresztény egyszersmind pap is, s csak a hivatal külömbözteti meg, mert Pál szerint mi mindnyájan egy test vagyunk. „A keresztség, az evangelium, és a hit teszi az embert pappá és keresztkénnyé." „Ha valaki elfoglalná a pap helyét egy szigeten és keresztelne, misét mondana, vagy prédikálna — épp olyan igazi pap lenne, mintha a püspök vagy a pápa szentelte volna fel."

Luther radikális tanitását azzal magyarázza meg, hogy a keresztelés mindent pótol, mert ez által mindenki keresztkénnyé lesz. Itt mutatkozik meg a pápai és a protestáns egyház felfogása és tanitása közötti gyökeres külömbség. Amaz a keresztséget és a többi szertartást szentségnek minősíti, melyet csak a felszentelt pap végezhet el. [1]

Ha figyelembe vesszük azt az ostromot, melyet kivülről a fejedelmek által támogatott jezsuiták s majd a fejedelmek papjai folytattak papjaink és hiveink ellen s ha megérezzük azt a belső forradalmat, melyet a szombatosság táplált a lelkekben, átlátjuk, hogy az unitárius egyház egységének megóvása, a hivek lelkének jó irányu táplálása, csak ugy volt biztositható, ha általános érvényességü szabályzatról gondoskodnak. Ezt a szolgálatot teljesitette a Disciplina Ecclesiastica, amely foglalatja az egyházi belső és külső rendre vonatkozó szabályoknak. [2]

Az unitárius egyház igen komolyan fogta fel a papi hivatal jelentőségét és fontosságát. A papok által akarta biztositni az egyház épségét, tekintélyét és haladását. Utasitásul adta, hogy vizsgáltassék meg, hogy a papságra jelentkezők élete feddhetetlen és tiszta-e. A tudásuk megfelel-e az állás komolyságának. Hajlandók-e az egyházi szentségeket, mint „az egyház rejtelmes jeleit" a zsinat

1 Árkosi Benedek a papról ilyen érdekesen szól: Pap csak Melkizedek, csak Krisztus volt. A kiket azoknak mondanak, azok nem inkább papok, mint egyek egy keresztény nyáj közül; csak egyházi szolgák és Istentől kiadott igének mesterei.

2 Dr. Tóth György örök hálára kötelezte a magyar unitáriusságot gondos utánjárással irt és kiadott három kötet Törvénygyüjteményével.

által előirt forma szerint tisztelni és kiszolgáltatni? Igérik-e, hogy semmit sem fognak ujitni a Tanács megkérdezése és hozzájárulása nélkül. Hajlandók-e aláirni az istenigéjéből az ekkklesia által elfogadott kereszténytant és hajlandók-e alávetni magokat az egyház szabályainak és törvényeinek.

A most érvényben levő esküben igéri és fogadja, hogy egyházi hivatalában az Istentől rábizott nyájnak nemcsak az idvezitő tudománnyal, hanem szent élettel elöljárója lesz, józanul, igazán és szentül él.

Még sok volt az akadály a kialakulás utjában. Nehéz volt ugy szervezni meg az egyházi életet, hogy az ige szentsége és az élet sivársága valamennyire kiegyenlitődjék. A lélek nem volt elég. De nem is mindenkit vitt a lélek. Sőt igen sokat a kenyér. Az a sátán, amelyik Jézustól azt kivánta, hogy a köveket változtassa kenyérré, nem alszik soha, mig ember lesz az ember.

A papi állás betöltése.

Óvatossággal kellett eljárni a papi állások betöltésénél. Enyedi Györgynek Szilvásival, a külföldre bocsátott akademitával, dogmai harcot kellett folytatni, mert az ifju hütlenül hátat forditott egyházának, sőt támadta az unitárius vallást. Ilyen esetek utalták rá a Consistoriumot, hogy reversalist vegyen az akademita-jelölttől.[1]

Igen élénken világitja meg a helyzetet az 1626-ban kibocsátott Disciplina szakasza a papságra jelentkezőkről.[2]

Majdnem azt mondja, — de nem jó értelemben — hogy a XVII.-ik évszáz kezdetén mindenki alkalmasnak tartotta magát a papságra: sokan, akik máshelyen az életben nem boldogultak (multi vitae deploratae) és semmi elhivással nem birtak (nullam certam vocationem habentes) a papi pályára kivántak lépni. Az is igen jellemző és a kezdet nehézségeit mutatja, hogy utolsó esetben legalább a kátéban való jártasságot kivánták meg. A tudományos előkészülés, az erkölcsi feddhetetlenség, a szertartások ismerete és azok kiszolgáltatásának készsége, az ujitás kerülése mind olyan föltételek voltak, melyeket a rendtartás előir, s jogosan el is

---

[1] A reversalis szövege sok tekintetben érdekes documentuma az önvédelemnek.

[2] De officii ordinandorum.

várhatott minden kandidatustól, de — emellett — a körülményekkel is meg kellett alkudni.

Mai nyelven továbbképzésnek mondanók, amit 1629-ben utasitásképpen a rendszabályok mellé kibocsátottak, s amelyet Hittudományi Gyakorlatnak mond a forditó (Dr. Kolozsvári S.) Főbb részei: a szomszédos papok tartsanak gyakori hittudományi gyakorlatot,[1] az isteni dolgokban bővebb ismeretek szerzésére. Ezzel egyenlő értékü feladat volt „ a még sokak lelkében hátramaradt tévelygések szálkáinak teljes kitépése". Ha ez nem valósulna, akkor tartsanak magánértekezéseket paptársaikkal, a papságra magokat elszánt ifjakba csepegtessék a tisztább tudományt.[2]

Itt érdekes felhivást találunk a püspökhöz intézve: ezeknek a szent hittudományt magyarázza, őket vitatások és predikációk tartásával gyakorolja. Hozzá van téve, hogy „s más, az isteni igazságokban jártas tudósok is segitségére lehetnek." Ez azt bizonyitja, amit mi a Theologia Akademia ujabb kialakulásait ismertetve kifejtettünk, hogy a theologiai oktatás sulya a püspökre nehezedett. De az is tudva van, hogy a kolozsvári papok és tanárok is mellette voltak és résztvettek a szent tudományok oktatásában.

Aki pap akart lenni, annak missionalis, credentionalis, vagy confirmationalis levelének kellett lenni. Különben nem léphetett papságra. Ezenkivül fennállott az az általános szabály, hogy „semmi rendben levő egyházi ember nem mehet be a püspök vagy Consistorium engedélye nélkül."

1619-ből van az első adatunk a papszentelés szép és megható eljárásáról. Tordán tartatott. Elrendelte a Consistorium a Disciplina előirása szerint. Kézrátétellel történt.

Az alább eredetben közölt szövegből azt is látjuk, hogy korábban is volt fölszentelés, mert „a még fel nem szentelteket" avatták fel most."[3]

---

1 Ez a feladata a mai lelkészkörnek. „A pap az ekklesia fülehallatára tegyen hitvallást. vajjon aszerint tanitotta-e a népet."

2 1613-ban Toroczkai Máté püspök idejében határozták, hogy Göcs Pál, főpap, s a többi pap: Brosak János, Szemerjai Jó Márton minden csütörtökön, reggeli könyörgés után theologiai gyakorlás végett gyüljenek egybe, senki sem hiányozván.

3 Anno 1619. in sinodo Tordensi „agetur tum vero ex sancti Consistorii decreto, et Eccl. Disciplinae praescriptio, *fratres ministri,* qui nondum

A Disciplina igen komoly okok alapján irja elő a papságra klbocsátandók kötelességeit. Egyik legfőbb oka, hogy igen sokan igyekeznek az egyházi javak után, megfelelő tehetség (munus) nélkül. Sokan isteni bölcsességgel és emberi tapasztalattal felruházva, de sok elkeseredett életü minden elhivatás nélkül, lépnek erre a pályára. Mind Isten dicsősége, mind az egyház méltósága, megkivánja, hogy szabályok szerint bocsáttassanak a papi pályára.[1]

Ezek a rendeletek és törvények, ha végrehajtattak, biztositották az egyházat, hogy a hitélet legfőbb őrei gondot viselnek a nyájról, melyben az Ur őket vigyázókká tette. De hogy nem igy volt, vagyis, hogy a papokkal szemben hiányzott a kellő bizalom, mutatja a *papmarasztás* fenntartása kétszáz esztendeig 1568—1778-ig. Ezt az érdekes eljárást, dr. Tóth György terjedelmes tanulmányban ismerteti.[2]

A *papszentelésről* érdemes lesz néhány adatot följegyezzünk. 1634-ben a ny.-szt.-lászlói zsinaton, magyarázatul följegyezte a zsinat jegyzője, hogy a fiafalabb papokat szentelik fel az egyház régi szertartása szerint (secundum antiquam Ecclesiae ritum). Hüségesen föl van jegyezve, ha a felszentelt a kolozsvári szász ekklesia papja vagy a lengyeleké. Ilyenek voltak: Pauli István (1661), Symrereus János (1672), Ádám alias Razman Péter (1673), Pakei János (1712). Trachimovics Sámuel Bethlenben, Boguslauski János Kolozsvárt, Szaknovics Izsák Verespatak (1748), Augustinocs Pál Gyepes (1756), Geyza József Ótorda (1770), Abrahamovits András Tartsafalva (1777, Archizevski Sigmond Szőkefalva (1778), Gejzanovics János Gyepes (1783), Archizevski Samuel Siménfalva (1806). Sok olyan egyházközségben volt papunk, amelyek ma már legfennebb filiák. Ilyenek voltak: Bethlen, Sárpatak, Pálos, Teremi, Suk, Kaján, Harco, Felső-Suk, Giroth (Girokuta?), Ilosva, Sovata, Sövénfalva, Alsóilosva (Horvatidanum, a P. Horváth családé), Mikeszásza (Nagy Mihály parochus Audievit), Alsó-Ilosva. A két utolsót kivéve mindenik helyen csak a XVIII-ik évszázban szerepelt pap.

solemni ritu inaugurati sunt, publice per impositionem manuum, ordinationem (ut loqui coasueuimus) accipiant.

[1] A Theol. Akademia története Dr. Boros Györgytől ismerteti ennek a főintézetnek a fejlődését.

[2] Unitárius egyházi törvények a papválasztásról. Ker. Magv. XLV. köt. 1910. évf.

A vasárnap megünneplése.

Vasárnap Dies Solis (Csel. 20_7 I. Kor. 16_2)). A hétnek első napján a tanitványok egybegyülvén a kenyér megtörésére, Pál prédikál vala nekik, mivel hogy másnap elakara menni és a tanitást megnyujtá éjfélig. Justin Martir Dialogusában irja:

Azon a napon, melyet a Nap napjának neveznek a falusiak, összegyülnek egy bizonyos helyre, ott olvassák az apostolok emlékiratait vagy a próféták iratait. Azután valamelyik előkelő férfiu beszédet intéz hozzájuk és őket a hallottak követésére serkenti. Ennek végeztével mindnyájan felállnak és imádkoznak. Ezután kenyeret, bort és vizet vesznek elé és az urivacsorát kiszolgáltatják. (Apol. I. c. Dial. c. 12.)

A régi keresztényeknek csak egy ünnepök volt: *a vasárnap*, Öröm napja, sem szomorkodni, sem böjtölni, sem térdelni nem volt szabad. E nap a legfőbb nap, hálaadás és imádkozás napja. Ur napja is.

Mondhatnók azt is, hogy a pap napja. Ezen a napon a pap uralkodik a lelkek felett. Isten nevében, a szentirás és saját tudománya hatalmával. Ekkor viseli a megkülönböztető ünnepélyes jelvényét, a palástot.

Ekkor az egész gyülekezet övé, szolgálatának eredményét a templom előtt hallja abból a nagyon egyszerü, de mégis értékes beszédből, melyet a gyülekezet nevében a gondnok, vagy egy szószóló öreg ember elmond és megköszöni szavait és szolgálatát.[1]

Ha visszatekintünk azokra a jellemző intézkedésekre, melyeknek kiadása és megismétlése oly gyakran szükséges volt, azt kell megállapitanunk, hogy papjainknak nagy része nem lépett a nyomukba azoknak a nagy papoknak, akikre e tanulmányban rámutattunk. Még arra is kiterjedett az intézkedés, hogy a pap — ha nem tudná jól megtanulni a könyörgést, irásból olvassa. Legyen a papnak leirva, „hogy az időhöz és alkalmatossághoz képest könyöröghessenek."

Agh István a Modus rerum agendarumban utasitja: a predikatorok rövid, fontos, a népnek értelméhez alkalmaztatott predikációkat készitsenek. A hitnek nevezetesebb ágazatairól ottan-ottan

[1] Nagyon kivánatos, hogy ez a szokás gyakorlatban maradjon s ahol elmaradt, fölújittassék.

tanitsanak, de teljes igyekezettel kerüljék a mocskolódást. Ne legyenek követői a minket rutul kárhoztatóknak és mocskolóknak, hadd tessék ki őbennek a Jézus Krisztusnak szelid lelke még az ellenmondók megcsufoltatásokban is.[1]

Hadd halljuk még egy pár, minden időre alkalmas intését Agh püspöknek:

Mikor a predikatorok „az erkölcsökről tesznek tanitást, feddődnek és dorgálódnak, nagyon vigyázzanak, hogy senkit különösen meg ne sértsenek.“

„Nevezetesen kötelességök a prédikátoroknak, hogy az alázatosságban, szelidségben és egyéb keresztyén virtusokban elöljárjanak, jó példát mutassanak.“

A mi népünk a mult évszázban nagy örömét és mulatságát lelte abban, hogy vasárnap a falu piacára, egy tágasabb térre öszszegyült és gyönyörködve szemlélte az ifjuság játékát. Még a pap is jó ideig elnézte. A vasárnapi tánc az ünnepnap befejezésére alkalmas volt, ha megőrizte a tisztességet. A társas erdei és mezei kirándulás a pap és énekvezér jelenlétében, a homoródi és a korondi (úgynevezett) búcsú mintájára az egyháztársadalmi együttérzés fokozására, alkalmas és jótékony.

Betegek látogatása.

Ha valaki beteg, „szükség, hogy a parochus, vagy a pap meglátogassa, mint maga lelki nyájának egyik tagját.“ Ha nem hivattatik is, önként jó kedvvel a beteghez el kell menni, hogy a maga szenthivatalja szerint megvigasztalja.“

Kétféle a betegség, testi és lelki. A lelki betegségeknek nemét meg kell tudni, hogy azt illőképpen orvosolhassa, p. o. „ha valaki bűnei miatt beteg, sir és bánkódik, azt az isteni kegyelemnek, nagyságával biztassa és az igaz penitenciára serkentse, sőt vele együtt könyörögjön, hogy Isten bűneit neki megbocsátván, kegyelmébe vegye, a jóra szent lelkével segélje.

A modern pap, a psycho-terapejában jártas igyekszik lenni, mert ez a tudomány nemcsak a lélektanban szerzett ismereteit hozza működésbe, hanem arra is ráutalja, hogy a mai nehéz tár-

[1] Milyen szépen csillan meg ebben az intésben is a Dávid Ferenc szelid lelke!

sadalmi viszonyokból és a nehéz megélhetésből táplálkozó lelki depressiokat feloldja és meggyógyitsa: Soha sem volt nagyobb szükség a cura pastoralisra, mint most.

Agh István helyesen mondja: a testében beteget a lelki pásztor-pap nem orvosolhatja ugyan, de azon igyekeznie kell, hogy istenesen viselje a betegséget, ne békétlenkedjék, az Uristenben bizzék. Szükséges, hogy a beteget rövideden könyörögtesse, ha a beteg úgy kivánja, vagy ha nem is, arra serkentse „eleibe tévén a betegnek Istennek nagy hatalmát és megbecsülhetetlen jóságát.“ A beteg gyakori meglátogatása jótékonyan hat, „meglássa mindazonáltal, hogy hosszas mulatásával, hosszas beszédével, annál inkább helytelen magaviseletével ne legyen terhére a betegnek.“

Ekklésia követés, penitencia.

Penitencia szükséges, mert a bűn nemcsak rombol, hanem javit is, ha eljut a megbánásig. Talán minden embernek szüksége volt rá és legtöbb át is jutott a megbánás és megtérés hidján az élet tulsó partjára. Az ekklésiakövetés az unitárius egyházban mostanig gyakorlatban volt. Ugy van ma főleg a falusi ekklézsiákban.

A Modus igy határozza meg: Mikor valaki, valamely ekklésiában, akár férfi, akár asszonyi állat, valami cégéres vétekben elegyiti magát u. m. paráznaságban, gyilkosságban, lopásban s eszerint gyalázatjára vagyon azon ekklésiának, melyben lakik és megbotránkoztatja azt és nevezetesen megbántja az ő jóltevő Istenét, a külső magistratus által megbüntettetik, az ilyen atyafi, ki vétett a közösség, az emberi társaság ellen, melynek igazgatója a magistratus, de az ekklesiák törvények és külső szokások szerint, példás magaviseletével az ő jóltevő Istenét is, akit megbántott, megköveti az ekklesiáját is, amelynek gyalázatjára szolgált.

„A mi ekklesiánkban nem szokott olyan keménységgel végbevitetni, mint a kálvinistáknál, mert nálunk, ha hire megy: 1. ekklésiát kell gyűjteni, vagy legalább a véneit, mely Consistoriumnak neveztetik, egybe kell hivni.

2. A gyülésben vagy Consistoriumban jól kell a dolognak végére menni.

Nem helyes, ha valaki felől hir lévén, a templomból mindjárt kitiltatik, még mig a dolog világosságra nem jő, és erőltettetik arra, hogy inquirálván maga ellen, tisztitsa meg magát, mert a

juristák reguláia szerint, akárkitis jó és jámbor embernek kell tartani, mig a gonoszsága meg nem bizonyosodik.

Ha nem akarna engedelmeskedni „nem kell igen nagy keménységgel bánni vele, hanem inteni kell inkább és kérni, hogy magát megalázza, hogy orvosolja meg az Isten idővel“ „eljő az idő, hogy amit teljességgel cselekedni nem akar vala a bűnös, önként megcselekszi. Jobb is a penitencia, ha nem erőszakos.“

Mikor elkésziti magát a fenyiték felvételére és készségét jelenti az Istennek és ekklésiának megkövetésére, az egész gyülekezet előtt kell menni azon *szent munkának* egy vasárnapi reggelen. Ha köznap kivánnak ekklát követni, vagy a püspök, vagy az esperes dispenzálja, de csak ha méltónak találtatik s ha több ilyen eset fordult elé az ekklában.

1819 udvari rendelet (5036) „a minden helyeken elhatalmasodott paráznaság ellen: a cathedrából minden pap ottan nyomósan tanitni köteleztetik. Aki pedig benne találtatik, akár maga vallva meg bűnét, adassék át a seculáris tisztségnek büntetés végett.“

A penitenciát tartó térden állva mond imát.

Koncz püspöknél az ima: „nyugtasd meg őt bünbocsátó Istenünk abban, hogy minden nyomon és minden esett fogyatkozásunkat ingyen megengeded minéikül fél a külső sötétségtől.“

„A penitencia a léleknek orvossága. A bün olyan vak kalauz, mely a pokol felé visz.“

Temetés.

A papnak nagy szerep jutott a temetésnél. A jó és ügyes pap ezt az alkalmat jól kihasználta. A temetésre nagy közönség gyül össze s főleg a nők részt vesznek a gyászban. Városon könnyhullatással, falun hangos zokogásssl. Ha a szónok kihasználja az alkalmat, a templom közönsége túlszárnyalja a pap hangos beszédjét és messzire megtölti hangos sirásával a légkört. A sirató asszonyok kora ma sem mult el egészen.

Egyházunkban a temetés nagy szerepet juttatott a kolozsvári papoknak. Messzi vidékekre elhivták a püspököt, papot, a tanárt és a diákokat. A jeles és módos emberek fölött több beszédet mondottak. Szónoklatot magyarul, latinul s a kolozsvári szász gyülekezet tagjai fölött a XVII. évszázban németül. A diákok nemcsak

énekkel, hanem oracioval, verssel is szerepeltek. Ez a végtisztesség adása mellett kereseti forrás is volt a diákoknak.[1]

A pap előljáró beszédet vagy hosszas „praefatiot" ne mondjon. Elég előre ennyi: E szomoru alkalmatosságon akarván megadni utolsó tisztességét, méltó, hogy kérjünk Istentől segitséget s mondjuk ezeket." Ezután következik az ima.

„Szoktak lenni sokszor oratiok is a halottak felett, mikor némelyek szokásba vették, hogy tréfákkal kedveltették magokat a hallgatók előtt, mely helytelen szokása némely prédikatornak ma is megvagyon, tilalmaztatik a tréfa, tilalmaztatnak a nevetésre inditó szók sub poena fl. 3 toties quoties."

Ne búcsuztasson hizelkedő s hazug dicséretekkel, elég, ha mások példájára mindenekelőtt virtusit emlegeti a megholtnak.[2]

A XVII-ik évszázban trombitás muzsikával temettek. Azután kiment divatból.

A zsinat megtiltotta a halottaknak bucsuztatóval temetését, már „1635-től kezdve s aki ez ellen akar cselekedni vakmerőképpen, toties quoties admonitur, végre a papi hivataltól is elszakasztassék."

„A predikátor a halottat az élőktől ne búcsuztassa, versificálást ne tegyen (1643. sztlászlói zs.) A szentirással megegyező alkalmaztatást és vigasztalást mértékletességgel megteheti. Ha mégis búcsuztat, az esperes büntesse meg, jelentse a Consistoriumnak, honnan az ekklesiai hivataltól való elszakasztását várhatja. Ha az esperes etmulasztja, a Consistorium kétszeresen büntesse meg.

A pap csak egy beszédet köteles tartani. Ha a koporsóba tételt kivánják beszéddel, külön kell megfizetni.

Ha egyszerre több a halott, csak egy beszédet kell mondani, vagy más napra kell halasztani. A pap beleegyezésével más is hivható.[3]

Dr. Boros György.

---

[1] Ker. Magv. XXI. Benczédi közleménye: Unitárius halottak és temetések.

[2] Templomban halottat temetni, vagy onnan holttestet kihozni, tilalmaztatik, sub poena fl. 12. Templum non mortuorum sed vivorum et Deum colendi locus sacer est.

[3] L. *Unitárius halottak és temetések* sok érdekes vonatkozó adatot. K. M. 21 k. 193 l.

A papi ház *kapujában* prédikál a pap temetésén a püspök és a rektor (magyar szónoklatot), a sirnál Dálnoki István esp. magyarul, Dálnoki tanár latinul. A verses bucsuztató nagy divat!

Brassai, mint kezdő természettudós.

Száz esztendeje annak, hogy Brassai Sámuel „Kedves Hazámfiai és Olvasóim“ cimen egy felhivást adott közre a „Vasárnapi Ujság“ első számában, aminek eredményét nemcsak az 1848-as, hanem a későbbi események is igazolnak, amennyiben a magyar tudományos világ csak ebben az időben kezd fokozottabb életjelt adni magáról, mert az Apáczai Cseri János által meginditott mozgalmak már régen feledésbe mentek. Ha kerek száz esztendőt visszatekintünk a magyar tudományos élet történetében, egy olyan messzeséget fogunk észrevenni, ahol a napjainkban virágzó magyar tudományos élet még csak gyermekkorát éli. Ezen gyermekkor bizonytalan lépéseivel indult el a mindennel foglalkozó Brassai, hogy később, mint utolsó nagy polihisztort emlegessék. Hézagpótló közlemény is akar ez lenni a nagy Brassai idáig megjelent élet- és jellemrajzainak,[1] hogy őt minden oldalról megvilágitva, annál nagyobbnak és többoldalunak lássuk.

Szándékosan foglalkozom vele, mint kezdő természettudóssal, mert kezdetben ő mint zoologus, geologus, kémikus és matematikus kora tudásának szinvonalán állott s ezen tudományágakban ép oly tevékeny munkásságot fejtett ki,[2] mint akár csak a botanika- vagy nevelés-tudomány terén. Ezért az ő természettudományi munkásságának megmaradt és kevésbé ismert részeit fogom lehetőleg röviden és vázlatosan közreadni.

A természettudomány fejlődésében száz év nagy idő. Ennek megértését a következő példa magyarázza meg. 1834-ben a bőr

---

[1] Dr. Boros György: Dr. Brassai Sámuel élete; Dr. Gál Kelemen: Brassai Sámuel; Fitz József: Brassai Sámuel; Vályi Gyula: Brassai, mint matematikus; Kánitz Ágost: Növénytani Lapok X. évf., 18. f.; Gombocz E.: Brassai Sámuel. Adatok a magyar botanika ujabb történetéhez; Beöthy—Badics: Brassai, mint természettudós.

[2] A regensburgi Kir. Növénytani Intézet, a wieni Növény- és Álattani Tá saság, a wieni Földtani Intézet tagja.

felületén keletkezett különféle természetü sebeket a farkas-hárs, vagy a mai elnevezését használva, farkas-boroszlán (Daphue mesereum. L.) nedvével gyógyitották meg. Brassait idézve, kora tudományos felfogását látjuk meg: „*Ezen gyökérnek kérge olyan csipős matériával bir, hogy ha a' testre teszik, a bőrt szélyel eszi és folyó sebeket csinál. Ennél fogva a' tanult orvosok, mikor arra van szükség, hogy a' megrekedt, csipős matériát a kényesebb részekről, p. o. szemről, fülről, 'sat. más bátorságosabb helyre szivassák, vagy lassanként a' testből kitakaritsák, tudnak ezzel az ember karján vagy lábikráján folyó sebeket csinálni. Eczettel t. i. megnedvesitvén, meg puhitják a' kérget, ráteszik a' testre, azt béfedik borostyán, vagy czékla, vagy káposzta levéllel, 's 2—3 nap alatt kész lesz a' folyó seb, melyet a' kéregnek tovább való rakásával annyira nevelnek, a' mennyire a' szükség kivánja.*" Mai szemmel vizsgálva, a sok téves kisérletezés egyikét látjuk benne, azonban a járni tanuló gyerek is sokat esik, mig lépései megbizhatókká válnak. Hasonló, de állattanból vett példát emlit: „*Eszköz A' Pocz Egerek (Magyarországon patkányok) Elüzésére A' természetben sok csudálatosnak tetsző ellenkezések vannak, s ujabb hiteles tudósitások szerint az a mesének tartott régi hir is megvalósult, hogy a rettenetes erejű oroszlány 's a' mérges tigris valójában 's nevetségig iszonyodnak a' kis házi egértől, a' mint ezt az ujontában Londonban tett próbák kétségen kivül hozzák. Nem lehet tehát egészen képtelen a' következő állitás is, hogy a' ki farkatlan kakast, az az nem olyant a' melynek kitépték a' farkát, hanem a' melynek soha sem is volt, (gulya kakasnak nevezik néholt) a' ki mondom ilyet tart az udvarán, attól a' pocz egerek mind eltakarodnak.*" Ezen kis közleményt elolvasva, a mesék birodalmában érezzük magunkat. Tény mindössze annyi, hogy az Amerikából akaratlanul Európába hurcolt Vándor patkány uj környezetében igen elszaporodott és igy rokonát, a Házi patkányt mindinkább kiszoritotta. Az előbbi módon leirt patkányelüzés átvitt értelemben — mai felfogás szerint — annyit jelent, mint imádsággal tüzet oltani. Lényegében hasonló eljárást ajánl külföldi ujságok alapján a cseresznye- és meggyfa termése megvédésének érdekében, ami mindössze abban áll, hogy a gyümölcstermő fákat kék cérnával kell körülkeriteni.

Ugyanakkor, midőn növény- és állattani szempontból kezdetleges, félig meseszerü dolgokat ir, bámulatos földtani leirást ad

Európa legnagyobb vulkánjáról, az Etnáról. Habár még nincs tisztában a hegyek keletkezési módjaival, de nem is lehet, mert csak az utolsó évtizedekben fedezték föl s igy akik példának okáért 1918 előtt érettségiztek, geologiai tudásuk nem több, mint a Brassaié, igy azok sem tudhatják, azonban leirása annyira hű és fedi a valóságot, hogy kevés javitással a mai középiskolai tankönyvekbe is beillenék.

Brassai tudományos pályájának kezdetén Pasteur még nem végezte el korszakalkotó kisérleteit, ennélfogva igen fontos leirást ad a veszettség elleni gyógyitásról, melynek felfedezője egy Buisson nevü francia orvos, ki egy veszett kutya által megmart asszonyon eret vágva, magát is megfertőzte. Midőn már a veszettség jelei mutatkozni kezdettek rajta, öngyilkossági szándékból forró gőzfürdőben akarta halálát lelni, azonban halála helyett gyógyulása következett be s azután 80-nál több személyt gyógyitott meg izzasztó gőzfürdőben. Ez a gyógymód sokáig nem tartotta magát, amennyiben semmi reális alapja nem volt.

Ha Brassait olykor támadták, bizonyára ezt nem ok nélkül tették, mert irásaiba olyan tévedések jutottak be, melyek méltán kelthették föl ellenségeinek a figyelmét. „Természeti nevezetesség" cim alatt közleménye jelenik meg. Lehet, hogy kortársai hitelt adtak ennek a mai tudásunk szerint fizikai és kémiai lehetetlenségnek, azonban éppen Brassai hangsulyozza: *„Megfoghatatlan mondom, de nem hihetetlen, mert több és eléggé bébizonyitott példák vannak erre, melyeknek valóságáról kételkednünk nem lehet.* Érdekes volta miatt idézem eredeti irását: *Északamerikának Uj-Jork nevü városában kevéssel azelőtt kútat ásának. Mintegy 3 singnyi mélységre kövecses földön haladván keresztül, kőszikla keménységü ágyásra akadtak és ebben is alább vésvén, harmadfél singnyire egy eleven varasbékát kaptak, mely mintegy két harmad akkora vala, mint a teljes növésü béka szokott lenni. Az üreg, melyben a' béka bérekesztve volt, kevéssel vala nagyobb, mint az állat és épen oly forma állásu. Levegő járulván hozzája, mozogni kezde a' varasbéka, de valami félóra mulva megdöglött. Az az ágyás, melyben ezt a' ritkaságot találták, gyakran előfordul Északámerikában és oly kemény, hogy csak vaskarókkal 's fúrókkal lehet rontani. Hasadás, repedés nincs benne, ugy hogy sem víz sem levegő rajta keresztül nem hathat. Ennél fogva megfoghatatlan dolog, hogy tudott a' szegény*

állat abban a' lyukban bérekeszkedve talán több ezer esztendőktől fogva levegő és eledel nélkül megélni. Megfoghatatlan mondom, de nem hihetetlen, mert több és eléggé bébizonyitott példák vannak erre, melyeknek valóságáról kételkednünk nem lehet. Ezelőtt mintegy 35 esztendővel Németországban Kasszel városa táján egy kőbányából kiástak egy kődarabot, melynek hossza két sing, szélessége és vastagsága másfél sing vala. Ezen követ apróbb darabokra rontván, a' közepében egy üreget, 's abban egymás mellett 3 varasbékát találtak. Ezek ugy szerették a' tanyájukat, hogy alig lehetett onnan kivenni, mert a' mint egyet kivettek, töstént vissza ugrott a' helyére. Végre kitették a' gyepre, hol ugyancsak fél óra mulva mind a' hárman megdöglöttek. Találtak már ép fatörzsekbe is eleven varasbékát belénőve, még pedig a' mint a' fa gyürüiből lehetett hozzá vetni, legalább is 80 esztendőtől fogva kellett neki ott benn ülni.“

Ha ilyen hibákat el is követ állattani közleményeiben, növénytani dolgozatait a szabatosság és a megbizhatóság jellemzi. Kezdetben német erdészeti folyóiratokból közölt részleteket, majd növénygazdaságtanból vezet állandó rovatot. Anatomiai cikkei közül a „Csontok“-ról irt elmélkedése érdemel nagyobb figyelmet, habár még ebben az időben a csont mikroszkopiai szerkezetét nem ismerték, mégis a csontok izületi müködését elég jól meghatározta, sőt egy olyan csontfestési kisérletet emlit meg, amelyet még ma is használnak a fiziologusok.

Az időjárás előre való meghatározása régi problémája az emberiségnek, ezért hosszabb elmefuttatást ir az időjárást meghatározó elemekről s azután felsorolja azokat az állatokat, melyeknek rendkivül finom érzékük van az időjárás változása iránt. Primitiv eszköznek emliti föl a divatba jött „barometrum“-ot, mely különösen ősszel és tavasszal sokat „hazud“.

Vegytan körébe vágó irásait még az a sajnálatos körülmény jellemzi, hogy bizonyos elemeknek vagy vegyületeknek nem volt sem magyar sem magyarositott elnevezése, ennélfogva hihetetlen nehézséggel kellett megküzdenie. Igy az oxigeniumot savitó levegőnek s a nitrogeniumot pedig fojtó levegőnek nevezte el. A hidrogeniumot vizitő gáznak nevezi s az ezzel megtöltött léggömböt levegői hajónak hivja. Alapjában véve leirása mai tudásunkkal megegyezik.

Nem áll fönn ez az eset, amikor állattan vagy ezzel kapcsolatos orvostudományi kérdésről van szó, hisz tudjuk, hogy a mikroszkop felfedezése annyi kórokozó élőlényt ismertetett meg az emberiséggel, amiből kifolyólag sok betegségnek a meggyógyitása ma már csak napok kérdése. Egy ilyen félig-meddig állattani, félig pedig orvostudományi közleménye a rühről szól. Nem tudja a kor okozóját s ezért olyan gyógyitási eljárást ajánlt, amihez hasonlót ma csak a falusi kuruzslóknál találunk.

Végeredményben összegezve a természetiudomány különböző ágaiból vett eseteket, már az első kisérletekből láthatjuk, hogy az oroszlánkarmok itt-amott már mutatkoznak. Különösen nagy érdemnek tudható be az a bátor vállalkozói szellem, amivel minden tudományágnak több-kevesebb szerencsével nekivág. Talán ez magyarázza meg azt is, hogy a 60-as években az Erdélyi Muzeum Egylet vezetését reábizzák, ahol alkalma nyilt a növénytan közelebbi megismerésére. Ugyancsak ez időben mélyenlátó szemei olyan embert választanak ki Herman Ottó személyében az emberek tömegéből, aki azután olyan ösvényt taposott meg a természettudomány járatlan útvesztőiben, hogy mindkettőjük neve egyforma fényességgel ragyog a magyar természettudósok számban elég szegény névsorában. *Dr. Ferenczi Sándor.*

A liverpooli vita.

Folyóiratunk jelen évi első füzetében megemlékeztünk röviden arról, hogy két unitárius lelkésznek: Dr. Jaks-nek és Redfern-nek a liverpooli nagy anglikán székesegyházban való szolgálata milyen visszahatást gyakorolt anglikán konzervativ körökben. Mikor a tudósitást irtuk, még nem volt birtokunkban az a gazdag eszmeáramlat, amely e körül a kérdés körül az unitárizmussal kapcsolatosan napfényre került s amely még ma sem jutott el befejezéséhez s akkor csak mint kisebb jelentőségü eseményt jegyeztük föl. Azóta azonban nagyjelentőségü eseménnyé nőtte ki magát, mert, ugyszólva, az angol egyházi lapokat teljesen és a nagy politikai lapokat is részben foglalkoztatta ez a kérdés és foglalkoztatja még ma is, mert a kereszténység kérdésének elvi jelentőségü szempontjai domborodnak ki a vitában. Az minket a kérdéssel való foglalkozásban most nem akadályozhat meg, hogy a kérdés még vita alatt áll, mert az egyes álláspontok annyira kifejezettek, hogy azon változtatás nem remélhető s kiegyeztető, megbékülő, boldog vég éppen ugy nem remélhető, mint ahogy ilyet nem tudtak létesiteni a XVI. századi nagy vitatkozások alkalmával sem. A vitában az emberek csak győzni szeretnek, de meggyőzetni nem. Csak álláspontok jutnak kifejezésre, de egyik álláspont sem adja föl a maga szempontjait. Mégis nagyon tanulságos az ilyen vita, mert az álláspontok szilárd, kijegecesedett alakot vesznek föl s a nagyközönség jobban betekinthet a kérdések lényegébe. Ezen vitának rövid összefoglalását a következő álláspontok szerint kiséreljük meg: 1. Konzervativ világi álláspont; 2. az orthodoxus egyházi álláspont; 3. a szabadelvü (modern) anglikán álláspont és 4. a legjobban érdekeltek, az unitáriusok álláspontja szerint.

Mielőtt a kérdés lényegébe belemerülnénk, meg kell emlékeznünk arról a körülményről, hogy az angoloknál a vallási kérdéseknek megvitatása nem tartozik a ritkaságok közé. Az ilyen kérdé-

sekkel a napilapok is éppen eleget foglalkoznak s az angol hideg vér meg tudja őrizni a nyugalmát a legkényesebb kérdésekkel szemben is. Azon kivül nagyon érdekes jelenség, hogy az ugy nevezett modern, vagy szabadelvü gondolkozók arra igyekszenek, hogy különböző felekezetek között, a nagy keresztény célokért, megteremtsék az együttmüködés lehetőségeit. Az ilyen nemes törekvésnek áldásos hatását éreztük mi is, midőn egy felekezetközi bizottság Angliában és Amerikában arról a nemes feladatról gondolkozott, hogy a nagy világháboru által legjobban sujtott népekről gondoskodjanak. Ugyancsak ennek a felekezetközi mozgalomnak volt egyik eredménye az a mozgalom, amely „Copec“ röviditett cim alatt azért alakult, hogy a világ minden népe között az igazi békességet, szeretetet, igazságosságot és testvériséget ápolják és megakadályozzák egy bekövetkezhető ujabb háborunak a kitörését. Sajnos, a „Copec“ csak a nagy és nemes célkitüzéseinél maradott. Ez a világ, amely magát kereszténynek mondja, nem sokat ad azokra, akik a népek viszonyát az evangélium alapján kivánják rendezni. A szabad irányu gondolkozásnak volt egyik eredménye, hogy a különböző felekezetek lelkészei felajánlották egymásnak szószékeiket, hogy ne csak társadalmi munkában, hanem magában a templomi szolgálatban is együtt müködhessenek. Természetesen mindezen munkában legelől az unitáriusok jártak, akik már régóta nem valamely tantétel jól megformulázott voltában, hanem a gyakorlati kereszténységben találják meg a vallásos ember hivatását. Azonban az unitáriusokkal, ezen különösen Jézus szive szerinti ténykedőkkel szemben, már régóta bizonyos ellentevékenységekkel léptek fel. Nevezetesen olyan elveket hangoztattak, hogy hát jó az együttmüködés, de az istentiszteleti szolgálatból ki kell zárni azokat, akik a kereszténységnek alaptételeit (szentháromság, megtestesülés, helyettes elégtétel, stb.) nem hiszik. Ilyen volt a magát szabadelvünek tüntető Dr. Temple yorki érsek, aki 1921-ben Manchesterben (akkor Manchester esperese) kitért az unitáriusokkal való együttmüködés elől. Most, mint yorki érseknek, éppen az unitáriusokkal való együttmüködés miatt kell itéletet mondania a liverpooli esperes, a tényleg modern Dr. David fölött, kinek irodalmi müködése is elismert az egész angol nyelvterületen.

Ezeknek előrebocsátása után, hadd lássuk a nagyfontosságu vita lényegét.

1. *A konzervativ világi álláspont.* Ezt az álláspontot a leghatározottabban Lord Hugh Cecil fejezte ki, aki a „Manchester Guardian“ cimü nagy angol napilapban a többek között azt juttatta kifejezésre, hogy „megengedni a Krisztus istenségében nem hivőnek prédikálni a templomban, Krisztus iránti hütlenségnek, törvénytelennek és botrányosnak kell nevezzük“.[1] A Lord nem elégedett meg hirlapi közleményben való tiltakozással, hanem a felelős tényezők ellen, akik meghivták, vagy meg nem akadályozták az unitárius lelkészek szolgálatát, a yorki érsekhez följelentést is tett. Ezután Lord Halifax, egy másik konzervativ főur, a Cecil Lordhoz irott levelében igy elmélkedik: „Hogy a liverpooli püspök ilyen beszédeket helyben hagyott, az *rettenetes botrány,* amelyet ha tiltakozás nélkül elnéznek, végzetesen káros lesz az anglikán egyház helyzetére nézve.“[2] Aztán a nemes lord azért pirul, hogy nem akadott más is, aki tiltakozó szavát fölemelje ez ügyben az ő lordtársán kivül. Ezekkel kapcsolatosan emlitjük fel, hogy egy tucat napi és más folyóirat-féle szintén foglalkozott ezzel az üggyel ugyancsak ebből a szempontból. A nagy világlapok között figyelemre méltatta a kérdést a londoni „Times“ is. E lap is dogmai és törvényes szempontból nézte az ügyet, de már nem oly elfogultan, mint a két lord. Azt juttatta kifejezésre, hogy az ilyen viták sem az angol egyháznak, sem pedig az unitáriusoknak nem használnak, jobb tehát a vitára alkalmat adó eseteket elkerülni.

2. *Az orhodoxus egyházi állláspont* teljesen fedi a két lordnak szempontjait. Rengeteg sok közleményt idéz az *Inquirer,* melyben az unitáriusokat kivül helyezik a keresztény világ határain, mert nem hisznek a Krisztus istenségében, a megtestesülésben, a a helyettes elégtételben. Ha ezeket az állitásokat csak részben is ismertetnők, folyóiratunkat megfosztanók épületesebb olvasmányoktól. Újat semmit sem mondanak, csak idézik a régi nótát. A kereszténységet a niceai és más egyetemes zsinatok határozatai s az angol egyház 39. cikkelyének állitásai alapján itélik meg; elfeledik, hogy 1813-ban Angliában is az unitárius vallás törvényesen elîsmert felekezet lett s ezt tudomásul nem venni annyi, mint a hazai törvényekkel illojálisan szembeszállani.

[1] The Inquirer 1934 január 6. Unitarians in Liverpool Cathedral.
[2] U. o.

3. Legnevezetesebb az ugynevezett *„modern egyházi embereknek“* (az angol egyház szabadelvű irányzatának) az álláspontja. Mielőtt a tulajdonképpeni tárgyra rátérnénk, röviden ismertetnünk kell ezt a nemes irányzatot.[1] Ez az irányzat az anglikán egyház kebelében van s nem is akar onnan kiválni, de határozottan együtt halad a tudománnyal. Nem csinál titkot abból, hogy a régi hitcikkeknek jórészt csak történeti értékük van. Jól tudja, hogy Jézus és Krisztus között mi a különbség. Nem csinál titkot abból sem, hogy a régi hitcikkek elismétlése egy mai emberre inkább teherként, mint a hit fölemelő erejével hat. Legszivesebben megröviditené, átdolgozná modernné a régi hitvallást, kihagyván a mai világfelfogással teljesen ellenkezőket és mai felfogásnak megfelelő értelmet adna annak, ami megbirja az átdolgozást. Egy ilyen kátét még 1907-ben készitett volt Sir Oliver Lodge,[2] amely számtalan kiadást ért el. Bizonyos tekintetben ezeket az elveket látjuk megvalósulva néhai püspökünk, *Ferencz József Hittanában* és *Konfirmációi kátéjában* is. Az angol unitáriusokhoz való viszonyuk a legszivélyesebb, legnemesebb baráti viszony. Valójában nem is az angol unitárius egyházzal rokonszenveznek, hanem egyes nagy unitárius személyiségekkel, akiket a kereszténység legnagyobb tanitói közé soroznak. Azonban az anglikán egyház alkotmánya, az egyháznak államhoz való viszonya mellett teljesen kitartanak. Legtöbbje ezen modern egyházi embernek meggyőződéses unitárius, de távol áll tőle azon gondolat, hogy az anglikán egyházat elhagyja. Nem arra törekszenek tehát, hogy az egyházukat elhagyják, hanem arra, hogy *az egyházzal elhagyassák* a régi ösvényeket s teljesen modernek legyenek hitelvekben s a kereszténység művének a kiépitésében. Ezek meggyőződésükért készek a legnagyobb küzdelemre is. Azt mondják, úgy fogják védeni álláspontjukat, mint a spártaiak a thermopilei szorost.

Az elmondottakból következik, hogy az unitáriusok ettől az irányzattól csak jót várhatnak. A legnagyobb igazság és testvéri érzéssel tartanak ki az unitáriusok védelmében. Dr. H. D. A.

---

[1] The Inquirer. 1934. febr. 24. Modern Churchmen and Unitarians. By H. Gow, M. A. D. D.

[2] The Substance of Faith alleid with science. Káté a szülők és tanitók számára. VIII-ik kiadás (huszezredik).

Major, a *The Modern Churchman* szerkesztője ezt irja: „Az unitáriusok igényt tartanak a keresztény névre; igényt tartanak a nagy keresztény örökségre; igényt tartanak arra, hogy a Krisztus egyházának tagjai legyenek és arra, hogy az ők hite az, amit Jézus tanitott. Nagyon szerencsétlen gondolatnak tartom, hogy a liverpooli székesegyházban való szolgálatukkal kapcsolatosan megtagadják tőlük a keresztény nevet. A keresztény névnek tőlük megtagadása fanatikus és igazságtalan lélekre vall. Hogy a keresztény fogalomnak mi felel meg, arra különbözők a föltételek. Némelyek dogmatikai szempontból vizsgálják ezt a kérdést. Egyházi körökben ez a szokásos. A niceai hitvallás és az egyetemes zsinatok más határozatai alapján az unitáriusok ki vannak zárva a keresztények sorából. E zsinati határozatok alapján azonban csak az orthodox és katholikus nevektől vannak megfosztva, de nem a keresztény névtől. Be kell lássuk, hogy Krisztus senkinek sem adott felhatalmazást arra, hogy valakinek keresztény voltát dogmatikailag állapitsuk meg. Nem a dogma a bizonyitéka a kereszténységnek, hanem a magaviselet és a jellem: „gyümölcséről ismeritek meg őket". Miért hivtok engem igy: Uram, uram, ha nem cselekszitek azokat a dolgokat, amelyeket én mondok? Ezen szempontból birálva, az unitáriusok magasan állanak. Mint felekezetet, a következő nemes vonások jellemzik: Feddhetetlenség, megbizhatóság az üzleti életben, erkölcsi tisztaság a családi életben, emelkedett felfogás és nemes emberszeretet a közélet szolgálatában. Ha mindenki, aki becsületes és igazságos, tartozzék bár akármelyik nemzethez, Krisztushoz bocsátható, ki tagadná meg a keresztény nevet joggal ezektől?"

Az elismerés hangján szóló cikk tovább az unitáriusok mély vallásosságáról beszél s különösen kiemeli azon unitárius egyházi énekszerzők munkásságát, akiknek énekei az anglikán egyház énekeskönyvében is benne vannak (I. Russel Lowell, Sir. I. Bowring, S. F. Adams).

Az unitáriusokkal való együttmüködés érdekében fölemelte tekintélyes szavát Birmingham anglikán püspöke is, aki a város tekintélyes unitáriusainak adózik nagy elismeréssel, visszautasitja azt a lehetetlen felfogást, mintha az unitáriusok nem volnának keresztények.

A vita elvi kérdése a jelzett csapásokon folyik tovább, az uni-

táriusoknak előnyére, mert nemcsak ellenségei, hanem rokonszenvező jó barátjai is vannak. Magában az anglikán egyházban is az ügy valószinüen nem fog sulyosabb bajokat okozni; a magas egyházi méltóságok, ha másképpen nem, megoldják a kérdést, ugy, mint annak idején Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök, „aki laudabiliter se consedit“ a pápai collégium határozatának. Annyit azonban a konzervativ propaganda mindenesetre elért, s ez elég szomoru siker, hogy az unitáriusokat egyhamar nem fogják meghivni, hogy anglikán templomban prédikáljanak. A kérdés azonban ezzel csak külsőségeiben van elintézve. Az angol egyház kebelében továbbra is megmaradnak azok a modern egyházi emberek, akik álláspontjukat ugy fogják védeni, mint a spártaiak a thermopilei szorost. A spártaiak, amint ismeretes, mind elestek a szoros védelmében, de kitartásukkal, hősies önfeláldozásukkal örök dicsőséget szereztek a spártai névnek. Nem kételkedünk, hogy az angol „spártaiak“ is méltók maradnak nevükhöz, elhatározásukhoz.

4. Az unitáriusok csak közvetve kerültek bele ebbe a vitába, mert hiszen őket a nemes lordok nem idézhették meg semmiféle egyházi vagy világi törvényszék elébe, s mégis ők lettek a drámai küzdelem főhősei. Róluk van szó, hogy keresztények-e vagy nem?

Az unitáriusok a vitát angol hideg vérrel, méltóságos kitartással állják. Minden támadásra megadják a nyugodt feleletet. A kereszténységet nem a Jézus tanitásait figyelembe nem vevő zsinati határozatokhoz mérik, hanem Jézus tanitásaihoz és fönséges példájához. A zsinati s más határozatok szerint magát Jézust kellene kizárni a kereszténységből. Abból aztán egy cseppet sem engednek, hogy Jézust, mint vallásos szellemet, a legnagyobb tiszteletben tartják s hogy a kereszténység nemes elnevezésére csakis a Jézus szerinti hit, cselekedet és életfolytatás jogosit fel. Az egyes hitelvi kérdéseknél a konzervativ szempont leginkább a megtestesülésnél akadott fönn s erre a *The Inquirer* Mortineau szavaival válaszolt: „A megtestesülés igaz tény, nemcsak Krisztusra vonalkozólag kizárólagosan, hanem az emberre nézve egyetemesen és Istenre nézve soha meg nem szünően. Az Isten oda hajlik az emberihez, hogy benne lakozzék és az emberiség az isteninek felfogható szerve. És a bennünk lévő szellemi világosság, amely a mi magasabb életünket alkotja, „egylényegü“ az ő igazságosságával — az ő kinyi-

latkoztatásával, a mi természetünk szinjátékán meg nem változott lényeggel és tekintéllyel. Ennek a nagyszerü és egyetemes igazságnak Krisztus lett a kinyilatkoztatója, nem azért, mintha egy kivételes személyiség lett volna (aki semmire nézve sem lehetett volna szabály), hanem az által, hogy annak szembetünő példája lett, amely oly hathatós és éles, mintha minden fátyolt meggyujtanánk, amely továbbra is eltakarná őt".

A fönti idézet arra az állitásra is megfelel, mintha az unitárius vallásos felfogás szegényebb volna hitben, mint az ortodox vallások, amelyek a hitcikkeknek sokaságát megtartották. Nem az élettelen hitcikkek teszik a vallás tartalmát, hanem a vallásos élet mélysége, teljessége. Jézus a hitcikkekkel nem foglalkozott, hanem mindig, minden körülmények között Istennel volt. Ez az Istennel való áldott egység adja meg a vallás gazdagságát, nem a rideg dogma zörgős csontja s az egyházi törvények farizeusi és irástudói betümagyarázata.

Végül arra kell megjegyzést tegyünk, hogy az unitárius vallás szempontjából mi a jelentősége annak a vitának? Ártott-e, vagy használt az ügynek? A két unitárius jeles pap, dr. Jacks és Redfern összesen négyszer szolgált anglikán szószéken az emlitett alkalommal; Redfern egyszer, Jacks háromszor, de hitelvi kérdés egyszer sem jött elő; mind a négy beszéd a gyakorlati kereszténység egyetemes kérdéséről szólott, amely anglikán szempontból ugyanaz, mint unitárius szempontból. Amikor azonban az ügyet kifogásolni kezdették, a vallás elvi kérdései is előtérbe jutottak s bizonyos ugynevezett dogmatikus álláspont nagyon kis rokonszenvet ébresztett; a szabadelvü, modern vallásos álláspontnak felsőbbrendüsége, magasabb szempontjai teljesen kidomborodtak. Lényegében az unitáriusok nem veszitettek semmit, sőt az unitárius vallás sok rokonszenvet vivott ki magának ebben a küzdelemben is. A konzervativok pedig elveszitették egy jókora modern szellemi mozgalomnak a rokonszenvét s amellett magában az anglikán egyházban nézeteltérést szitottak. A mérleg mostani állása az unitárizmus szempontjából elég jó. De azért minden igaz unitárius és más szabad vallásos szellem mélyen fájlalja, hogy az unitáriusok és anglikánok közötti eme nemes együttmüködést hideg, testvérietlen dogmatikusok és felekezetieskedők megzavarták s minden igyekezetükkel azon vannak, hogy az egyetemes emberi célokért a Jézus

szellemében tovább müködjenek. Az unitáriusok, Jézus példája nyomán méltósággal viselik magukat a támadásokkal szemben és tovább küzdenek az emberiség nagy és egyetemes céljaiért a keresztényi szeretet és megbocsátás alapján.

Benczédi Pál.

Janus Pannonius verseiből.

A szegénységet dicsérő gazdagról.

Mióta újra úgy él,
Mint tengerben a hal,
Hevül az ekeszarvért
S Cincinnatust szaval.

Hogy révbe ért a sajka,
Kismiska lett a baj?
Várj, juss csak újra bajba,
Mihók, s akkor szavalj!

Ptolemaeus.

Arasznyi, érzem, ez az élet,
De lelkem hogyha belemélyed
S csillagvilágok titkos útját járja:
Földet nem érez már a lábam,
Ott fent teritnek s telt kupámban
Az Istenek dicső ambroziaja.

Perinusra.

Ártatlanul hogy gyanusitnak...!
...Nem, *ártatlant* nem gyanusitnak.
Ott hibáztál, hogy — *gyanusitnak.*

A besugókra.

Hallgatni ma már nem elég, sajna...
Egy szót se szólj bár, — a *kopó* hallja.

Dionysios zsarnokra.

Reszket a dús lakomán s nem mer falatozni a vendég,
Hátborzongva tekint föl, mikor üt le a bárd.
...Látod, ilyen boldog vagyok én — szól búsan a gazda —
Látod, ilyen boldog mindenik úr, aki fél.

Homeros sirjára.

Itt ki pihen? Hősök föltámasztója, Homeros.
Vándor, térdet hajts! Itt a Poeta pihen.

Forditotta: *Pálffi Márton.*

IRODALOM

Áhitat kis könyve. Összeállitotta: Szent-Iványi Sándor. Kis, 16-od rét. 85 old. Az Unitárius Iratterjesztő Bizottság kiadása. Ára 15 lei.

Az izléses kiállitásu kis imádságos könyv 32 különböző alkalomra irott rövid imádságot tartalmaz. Az irók között Vári Albert, Németh István, Ürmösi József, Pálfi Márton és Szent-Iványi Sándor szerepelnek vallásos áhitatot keltő imádságaikkal. Dr. Boros püspök úr irt meleghangu ajánló sorokat elébe. Mi is ajánljuk olvasóink figyelmébe s reméljük, hogy tartalma és olcsóságánál fogva, hiveink kedvelt imádságos könyve lesz. Különösen gyermekeknek kedves ajándékul szolgálhat.

S. Nagy László: A megtalált Isten. Versek. 8-ad rét. 32 old. Erdélyi Szemle kiadása. Ára 40 lei.

Az U. I. T. főtitkára ujabbi verseit bocsátotta nyilvánosságra. A versek tartalmát hiven jellemzik azok a főcimek, amelyek alá az iró sorozta. Ezek: A megtalált Isten, Szülőházam falára, Testvéreim, Elmult évek szüretjéről. Az első alá sorozott versekben a költő családi életének örömében és boldogságában látja Isten áldó kezét s az utána epekedő vágy emeli érzelmeit a vallásos áhitat szférájába. A másodikban a gyermeki és testvéri sziv forró érzelmei jutnak kifejezésre. A harmadikban az egyetemes emberszeretet magaslatára emelkedik. Mig a negyedikben az ifjuság kedves emlékei ujulnak meg lelkében s belső megnyugvással bucsuzik el tőlük. Nem forrong, nem lázadozik, hanem a hit és szeretet által kiegyensulyozott lélek alázatával megnyugszik a gondviselés bölcs akaratán. A formákban és tartalomban egyaránt változatos verseket olvasóink figyelmébe ajánljuk.

Dr. Boros György: Carlyle. Az Erdélyi Muzeum-Egyesület kiadása. Erdélyi Tudományos Füzetek. 61. sz. 8-ad rét. 13 oldal.

Az E. M. E. mult évi előadás-sorozatában olvasta fel püspö-

künk a Carlyle halálának 50-ik évfordulója alkalmából, amelyben élénk tollal irott rajzát adja a kiváló gondolkozó, filozófus és historikusnak, aki Emersonnal és Channinggel rokonlélek volt s az előbbivel szoros barátságot is tartott fenn. Aki egy rövid összefoglaló képet akar kapni a világhirü iróról, annak ajánljuk e füzetet.

Dr. Boros György: Püspöki jelentés az 1932—1933. egyházi évről. Különlenyomat az 1933. évi Főtanácsi jegyzőkönyvből. 8-ad rét. 14 oldal.

Meleg és közvetlen hangon számol be a főpásztor két év pásztori munkájáról és eseményeiről. A püspöki látogatások, személyi ügyek, statisztikai kimutatások, külföldi érintkezések és a halottakról való megemlékezés teszik változatossá, tanulságossá és történelmi értéküvé a jelentést.

A székelykereszturi Unitárius Főgimnázium Értesitője az 1932—1933. isk. évről. Szerkesztette: Szentmártoni Kálmán igazgató.

Román és magyar nyelven adja hű képét az intézet egy évi müködésének. A képen a legszebb vonás az a hősies küzdelem, amelyet a mai sulyos gazdasági viszonyok mellett folytatnak az intézet felső tagozatának fenntartásáért. Szomoru fejezete volt az év történetének, hogy Gálfalvi Samu igazgató sulyos betegségbe esett, ami miatt nem végezhette igazgatói teendőit. Azonban állapota annyira javulóban van, hogy rövidesen üdvözölhetjük a tanári munka mezején. Az előirt nemzeti ünnepeket megtartották. Augusztus 29 és 30-án sikerült kirándulást rendeztek a székelyföldi fürdőkre. Könyvtár és szertárak normális gyarapodást mutatnak. Az önképző-kör 3 tagozattal sikeresen müködött. A konviktus épületét kibővitették. A baccalaureátusi vizsgán a jelöltek 71·4 százaléka ment át. A tanulók létszáma 166 volt, akik közül unitárius volt az alsó tagozaton 63, a felsőn 34; összesen 97. A tanulók összesen 244.510 lei segélyben és jutalomban részesültek. Az értesitő gondos összeállitásáért Szentmártoni Kálmán igazgatót elismerés illeti.

Unitárius Értesitő. Szerkeszti: dr. Iván László. Magyarországi testvéreink lapjának a szerkesztését a budapesti keblitanács megbizásából a mult évi január hóban dr. Iván László, folyóiratunk munkatársa vette át. Azóta megújult formában, gazdag és változatos tartalomban jelenik meg. Nemcsak széleskörü hirszolgálatával, hanem emelkedett szellemü vallásos cikkeivel is épiti az istenországát. Olvasása sok erkölcsi haszonnal jár. Előfizetési ára egy évre 4 P.

KÜLÖNFÉLÉK

Felhivás. Olvasóinkat testvéri szeretettel kérjük, hogy hátralékaikat rendezni s a folyó évi előfizetési dijaikat beküldeni sziveskedjenek. Ez által kiméljenek meg a sok ok nélkül való levelezés költségeitől és fáradságától. Az U. I. T. pénztára sem tudja állandóan előlegezni a nyomdai költségeket. Különösen lelkésztársainkat kérjük — költségkimélés tekintetéből is —, hogy adjanak felhatalmazást a pénztárnak, hogy tartozásaikat kongruájukból levonhassa. Az egyházközségek nagymérvü hátralékáról mindenüvé kimutatást és felszólitást küldöttünk, kérjük, vegyék figyelembe s bármily kis részletekben törleszteni igyekezzenek, különben kénytelenek vagyunk a folyóirat küldését beszüntetni.

Kérelem. Munkatársainktól szives türelmet kérünk, hogy beküldött dolgozataikat — az aktuális cikkek miatt — nem közölhettük. De rendre jönni fognak.

Mikó Imre doktor. A kolozsvári egyetemen március 31-én avatták jogi doktorrá Mikó Imrét, Mikó Lőrinc egyházi titkárunk jeles képzettségü fiát. Örömmel gratulálunk a szülőknek és az uj doktornak. Kivánjuk, hogy azokat a szép reményeket, amelyeket az unitárius egyház és az erdélyi magyarság táplál iránta, valóra váltsa. Benne a nemes családi tradiciók tovább éljenek, amit különben eddigi tanulmányai és közismert jelleme alapján jogosan remélhetünk.

Uj lelkészek. Ütő Béla alsórákosi lelkész nyugalomba menetelével megüresedett állásra a püspök úr Fülöp Árpád fogarasi h. lelkészt, helyébe Fogarasra Simén Dánielt nevezte ki. Ugyancsak Abásfalvára a Kádár Lajos helyére a hivek egyhangu választása alapján Nagy Sándor lelkészjelölt kapott kinevezést. Kisérje Isten áldása az ifju lelkészek munkálkodását, hogy beszéddel és példaadással fennen hordozzák az evangeliumi hit világitó szövétnekét.

Bihar. Ott, ahol ezelőtt 365 esztendővel Dávid Ferenc 6 napig tartó vitatkozásban aratott diadalt Melius és hiveivel szemben, ahol Basilius István győzelmesen hordozta az unitárius hit lobogóját: ma ujra hangzik az Isten egységének evangéliuma. Bihar községben az unitáriussá lett hivek egyházközséggé alakultak s Nagyváraddal társas viszonyba léptek. Igy alakult meg a Bihar—nagyváradi társ-egyházközség. Az uj egyházközségbe a püspök úr Komjátszegi Géza lelkészjelöltet nevezte ki h. lelkésznek, aki állását március 9-én foglalta el a hivek lelkesedése mellett. Amidőn testvéri szeretettel üdvözöljük az uj lelkészt és hiveit, kivánjuk, hogy az Isten áldja meg nemes szándékaikat s tegye gyümölcsözővé lelkes törekvéseiket.

Gyallay Domokos a Petőfi Társaság tagja. A budapesti Petőfi Társaság Gyallay Domokost f. évi március hóban tartott ülésében levelező tagjává választotta. Szivből örvendünk ez ujabb kitüntetésnek, amely Gyallay értékes irodalmi munkásságának a méltánylása s még sok, hasonló sikert kivánunk neki, aki az U. I. T.-nak is munkás tagja. Itt emlitjük meg, hogy a budapesti nemzeti szinház egy uj szinmüvét rövidesen elő fogja adni. „Ha szenved egy tag, vele együtt szenvednek a tagok mind, ha tisztességgel illettetik egy tag, vele együtt örülnek a tagok mind.“ (I. Kor. 12 r., 26. v.)

Nyugalomba ment lelkészek. *Ütő Béla* alsórákosi és *Kádár Lajos* abásfalvi lelkészek kérték nyugalmaztatásukat s az E. K. T. a nyugdij-bizottság javaslatára, teljesitette kivánságukat. Mind a ketten zajtalanul, de becsületes hüséggel szolgálták Istenországa ügyét ott, ahová a gondviselés állitotta. Kivánjuk, hogy hosszu időn keresztül jó egészségben élvezzék a hüségükkel megérdemelt nyugalmat.

Nagybecsü ajándék a kolozsvári unitárius kollégium könyvtára számára. Dr. Ferencz József isk. f. ü. gondnok, boldogult atyja, néhai Ferencz József nagynevü püspökünk hagyatékából tiz csomag értékes kéziratot s husz darab könyvet volt szives könyvtárunknak ajándékozni. E könyvek közül egy pár igen értékes, XVII. századbeli nyomtatvány. Ezek között is van egy kolozsvári könyvkötőtől szépen bekötött, 12-ed rét, csinos kis könyvecske. A könyv eredetileg *Széplaki Petrityevith* (akkor még igy irták!) Horváth Miklósé volt. Ennek halála után Horváth Ferencnek, az

„Apologia Fratrum Unitariorum“ szerzőjének birtokába ment át. Néhai püspökünkhöz valószinüleg kebelbarátja, Br. P. Horváth Kálmán főgondnok ajándékozása utján jutott. E könyvecskébe négy nyomtatott és egy kézzel irott kis mű van egybekötve. A négy utolsó is ritka, értékes munka, ezuttal azonban az elsőről akarunk megemlékezni. Ennek teljes cime igy hangzik: *„Az Háromságnak oltalmazására gondolt legfővebb okoskodásnak meg-visgálása.“ Nyomtattatott a mű Üdvezitőnk születése után 1634. esztendőben.* Tartalma, amint a cimből is kitetszik, unitárius védőirat. E könyvről Szabó Károly a Régi Magyar Könyvtár I. kötetének 280. oldalán, a 637. sz. alatt a következőket mondja: „Ezen ma ismeretlen unitárius könyvet, mely kétségtelenül Kolozsvárt volt nyomtatva, ismerte és leirta Kénosi Tőzsér János, Hist. Typogr. Unitar. Trans. 207. old.“ Ime tehát a Szabó Károly előtt még „ismeretlen unitárius könyvnek“ egy teljesen ép és szép példánya, nagy örömünkre, előkerült s bizvást állithatjuk róla, hogy ez, legalább ezidő szerint, *unikum!* Nem mulaszthatom el, mint kollégiumunk könyvtárosa, hogy e megbecsülhetetlen ajándékért Dr. Ferencz József isk. f. ü. gondnok urnak itt, a nyilvánosság előtt is, kollégiumunk nevében hálás köszönetet ne mondjak. *Márkos Albert.*

Uj tárgymutatónk. A K. M. uj tárgymutatójának a kinyomatása, rajtunk kivül álló okokból, késedelmet szenvedett, de rövid időn belül meg fog jelenni s a megrendelőknek elküldjük. Ujabb jelentkezéseket elfogadunk. Ára 50 lei.

Brassó. A brassói templomépités ügye fokozatosan halad előre. Az épitési engedélyt a város már megadta. Több jónevü épitési vállalkozótól árajánlatot kért a kebli tanács. Az E. K. Tanács jóváhagyása után, április 16-ra tervezik az épités megkezdését. Az épitési költségekre az adakozások serényen folynak. Felhivjuk olvasóink figyelmét, hogy az egyházközségnek e nemes célu törekvésében segitségére menni igyekezzenek.

Az uj egyház és az uj Németország. A nemzeti szociálisták nemcsak a régi Németországot gyurták át és teremtették meg az uj, tisztán faji alapon álló nemzeti szociálista Németországot, hanem uj — nemzeti faji alapon álló — egyházat is akarnak létrehozni. E mozgalom élén a nemzeti szociálisták által megválasztott birodalmi püspök, Müller L. és Schairer lelkész állanak. Az uj egyház szintén a tiszta arja-faji elmélet (Rassentheorie) alapján épülne

fel. Ez lenne az uralkodó szempont az uj egyház belső — hittani — szervezetének felépitésénél is. Igy az uj egyház nagyon megrostálná a kereszténység sok alaptételét és tanitását is. Ez az uj nemzeti egyház-alakulat ugy Németországban, mint a külföldi országokban sulyos kritikát, vádat hivott ki. Igy Németországban meginditotta az „ujreformáció mozgalmat“, vagyis az „Evangélium és Egyház“ elnevezés alatt is ismert mozgalmat. Mi a célja ennek a mozgalomnak? Tiltakozni az uj nemzeti egyház ellen és harcolni az állam keretében elhelyezkedő szabad egyházért. A mozgalom tagjai a lutheránusokból — akiknek alapfelfogásuk a „hit által való megigazulás“ — és liberálisokból, mint Von Soden, Juelicher, Deisman, stb. állanak. A mozgalom már 2800 lelkészt számlál tagjai közé, akik nem „Hitler állama“ ellen vannak, hanem csak nem akarják, hogy az Ő politikája bevezetődjék az egyházba. Ehelyett az egyház életét akarják megujitani azáltal, hogy visszahelyezik azt a bibliai és a reformációi alapra. Az uj nemzeti egyház és az uj reformációi mozgalom késhegyig menő küzdelmet folytat még ma egymás ellen. Hogy melyik fog győztesen kikerülni a küzdelemből és melyiknek van igaza, még jóslásokba sem lehet bocsátkozni. Akármelyik mozgalom is kerüljön ki győztesen a küzdelemből, a vesztes fél nem a másik mozgalom lesz, hanem az általános keresztény egyház! Nyerni csak a keresztényellenes irányok fognak és azok, amelyek a teljes nihilizmust és anarchiát hirdetik ugy a vallás, mint az erkölcs terén! Ezt kellene észrevenniök a németországiaknak! És ilyen szempontból értékelni ezeket a mozgalmakat. *Erdő János.*

Vallás és nacionalizmus. Napjainkban sok szó esik a vallásról és nacionalizmusról, e kettőnek egymáshoz való viszonyáról stb. A régi történeti egyházak mellett uj nemzeti és egyetemes egyházak akarnak alakulni a tulzott nacionalizmusból kifolyólag. Tehát a vallás és nacionalizmus a jelenben időszerü kérdés, s mint ilyennel, érdemes foglalkozni. G. A. Smith: „Little Essay in Religion“ c. kis munkájában szintén foglalkozik ezzel a kérdéssel, a „Religion und Nationalism“ c. fejezetben. S bár csak nagy általánosságban tárgyalja a kérdést, mégis haszonnal fog járni közlése azok számára, akik a vallás és nacionalizmus kérdésével foglalkoznak. „Az ember szükségszerüleg vallásos. A kötelesség közös köre nem elégiti ki lelkének éhségét. Neki mindig jelentést és irányi-

tást kell keresni az élethez. Vágyik áthatni azt a titokzatosságot, mely körülveszi őt, törekszik életének egységesitésére és tökéletesitésére és ennek környezetével való összhangbahozatalára. Ez a keresés és törekvés a vallásos szellemnek megnyilatkozása. Ez a nyersanyag, mely a földön levő minden vallásnak alapját teszi. Ezért csak egy vallás van, noha emellett a vallás magyarázatának, értelmezésének végnélküli változata létezik. Ezek az értelmezések azonban általában földrajziak, és nagy mértékben a nemzeti határoknak felelnek meg; noha mindegyik ilyen nemzeti értelmezésben is az ellentétes vallásos rendszerek egész sorozata foglal helyet. Csodálatos fejlődése az emberi lélek egyetemes vágyódásának, élete jelentéséért és irányáért! Egy állandó és változatlan vágyódás! Ezer, meg ezer kisérlet a kielégitésre! Bizonyára végűl is az egységet (a vállást illetőleg) el fogjuk érni, mert el kell érnünk! Az egység eljön minden változások ellenére. Mostanig minden csak változás és átmenet volt. Az ember végül kisérlet és próbákon keresztül megtalálja önmagát. A nacionalista-nemzetieskedés még csak kisérletezés, hogy megoldja a fajnak összeolvasztásában az ember közös testvériségét, amely egyuttal véget fog vetni az egyenetlenségnek és gyülölségnek. A vallásnak ez az átmeneti állapota hasonlóképen el fog mulni amaz egyetemes felismerésben, hogy az ember testvérisége az igazi jelentése és célja az életnek.“ *Erdő János.*

„Az erkölcsi nevelés nemzetközi kongresszusa“. Az angol és a Nemzetközi Unitárius Társulat f. é. szept. 11—14. között rendezi meg Krakkóban hatodik kongresszusát. A kongresszus tárgya: Az erkölcsi erők közös volta minden emberre, az erkölcsi erők eredete és kifejlődése a nevelés által. A kongresszust előkészitő közvetlen lengyel bizottság cime: Mme Marie Sokal, Warsaw, Muzeum Osviáty, Hoza 88. *(e. j.)*

Egy kisérlet a vallásos nevelésben. Margaret Barr a Calcutta-i Gokhale Memorial Girls School-ban érdekes kisérletet végzett a vallásos nevelésben. Tanitványait koruk szerint négy csoportba osztotta, 8—10, 10—12, 12—14 és 14 éven felüliek. Az első csoport tananyagául a nagyon egyszerü történetek, könnyü mesék, legendák és egyszerü történeteket választotta. A második csoport tananyaga hasonló az elsőéhez, csupán itt már a mesék, történetek stb. sokkal haladottabbak és fejlettebbek. A harmadik csoportnak tananyaga a vallások története. Ez az alap a negyedik csoport tananyagához, mely az egyetemes vallás elveinek és tantételeinek meg-

tanitásában áll. Margaret Barr különös és érdekes vallásos nevelésének célját két pontban jelöli meg: 1. Hogy a lányokat türelmesekké és méltányolákká tegye mások vallása iránt és 2. vallásos irodalom olvasására és annak megbirálására buzditsa. *(e. j.)*

Külföldi hirek. *Általános:* A zsidóság száma a legujabb számitások szerint az egész világon 16,008.000. Ebből Európában él majdnem háromnegyedrésze: 10,121.000. Amerikában: 4,685.000. Ázsiában: 745.000. Afrikában: 457.000, mig Ausztráliában és a szigetvilágon egészen elenyészően csekély a zsidóság száma. — A Biblia ma már 667 nyelvre van leforditva, közülük a teljes Biblia 149 nyelvre. A közelebbről elmult időkben 12 uj forditás készült, legnagyobbrészben afrikai benszülött törzsek nyelvére. A Bibliatársulat az 1932 évben 10,617.470 Bibliát adott el, mely az előző évvel szemben 65.186 többletet jelent. Nagy haladás mutatkozik Ázsiában, különösen Kinában, ellenben Európában a kommunista propaganda miatt hanyatlás észlelhető. Igy pl. Magyarországon is 20.000 pld. kevesebb fogyott. Érdeklődés a zsidók körében mutatkozik. — Az Alliance Universelle egyetemes imaheteit a világ összes protestáns gyülekezetei, mint minden évben, az idén is január havában megtartották. Vajon nekünk unitáriusoknak nem volna-e szükségünk arra, hogy minden alkalmat megragadjunk az imádkozásra. — Egy afrikai néger professzor a Párizsban megtartott pán-afrikai kongresszuson tartott előadásában a mai modern európai kulturát gunyolva, a következőket is mondja: „Európa és Amerika ki vannak merülve szellemileg s hamarosan ki fognak merülni fizikailag is. Kétségtelenül hatalmas technikájuk van, egymást érik a különböző rekordok. Kulturális tekintetben azonban csak örökösök. A fehér faj utánozni kezd bennünket, a mi táncainkat s zenénket vette át és ez fog történni hamarosan költészetünkkel és filozófiánkkal is. Bálványuk a sport. Mi megvetett négerek, nem tartjuk hozzánk méltónak, hogy kar- és lábizmokat bálványozzunk".

Franciaország: A párizsi Fakulté libre de théologie protestante uj dékánja Henri Monnier professzor, a református dogmatika tanára lett. A fakultás tanárai felfogásuk szerint különféle álláspontot képviselnek. Ezen a fakultáson tanultak egy-egy félévig Lőrinczy Dénes és Ferencz József lelkészek is. — A párizsi L'Oratoire de Louvre templomában, mely a szabadelvü francia protes-

tántizmusnak legnagyobb székesegyháza, minden felekezet és minden nép azon résztvenni szándékozó tagjai számára közös Istentiszteletet tartottak. A keresztény egységtörekvések ma Franciaországban a legerősebbek, melyet egy uj emelkedettebb szellemü nacionálizmus lapja is táplál. — A Christianisme au XX. siecle jelentése szerint Franciaország L. Purin által tervezett állami érmet veret, melynek homlokoldalán Kálvin profilja, a másik oldalon a Noyon temploma MDIX. és a genfi St. Pierre „Genéve MDLXIV“ és felette „Soli Deo Gloria“ szavak olvashatók. A francia folyóirat megjegyzése: „Boldogan közölhetjük a pártfölöttiség, a protestántizmus és igazság megbecsülésének aktusát“. Ime a hitetlennek mondott Franciaország megbecsüli az igaz hit hőseit, szimbolumait. A mi, kereszténynek hirdetett országunkban vajjon mikor jő el ennek ideje?!

Németország: Németország eseményeiről külön egy általános képet rajzolunk egyik következő számunkban. Az elmult év nagy eseménye a Luther-emlékünnepélyek sorozata, mely hatalmas tömegeket mozgatva meg, általános nagy eredményeket ért el. A legjelentősebb emlékbeszédnek, Erich Seeberg, berlini teológiai tanárnak néhány sorát idézzük az alábbiakban: „Luther korát annyira uralta, mint előtte és utána soha senki: életében nincs mozgalom, mely tőle függetlenithette volna magát. Szakadást hoz Németországban és a világban, de a szakadásnál hatalmasabb az igazsága“.

Angliában érdekes hullámokat vető u. n. Oxford mozgalomról, az *Amerikai Egyesült-Államokban* minket élénken érdeklő eseményről, az amerikai unitárius, kongregácionálista és részben univerzálista gyülekezetek Amerikai Szabad Egyház elnevezés alatt történt egyesüléséről, a *Genfben* székelő *Nemzetközi Protestáns Világszövetségek* munkásságának uj eredményeiről, valamint a *magyarországi protestántizmus életéről* más alkalommal fogunk beszámolni.[1]. Összegyüjtötte: *Ferencz József.*

„Jehova isten tanui“ nevü szektának — ugy látszk — Torockón, ebben az ősi unitárius fészekben is akadtak hivei. Közülük nehányat vád alá is helyeztek vallásellenes propaganda folytatása miatt. A törvényszék a vádlottakat 15—15 napi elzárásra itélte azon az alapon, hogy amerikai nyomtatványokat terjesztettek s olyan utasitásokat adtak a prédikátoroknak, hogy beszédeikben a mun-

[1]. Várjuk a beszámolókat. Szerk.

kanélküliséggel, a magas adókkal, a nagy tőke igazságtalansága elleni beszédekkel foglalkozzanak, abból a célból, hogy osztályharcra izgassák az embereket. Igy hát nem is vallási, hanem szociálista és politikai társaság. Az ügy felebbezés folytán a táblához került, amely a vádlottakat felmentette és elvi jelentőségü határozatot hozott, amikor kimondotta, hogy az alkotmánytörvény 22. §. szerint, minden állampolgárnak joga van szabadon választani a vallások vagy szekták között. Az uj szektáskodás csak akkor büntethető, ha a bevett vallások vagy az államforma ellen folytat propagandát.

Gyászhirek. *Szathmáry Annuska* életének 23-ik évében hosszas szenvedés után Kolozsvárt március 7-én megszünt élni. Élete tavaszkorában támadta meg a gyilkos kór, mely idő előtt sirba döntötte a viruló menyasszonyt. — *Ilenczfalvi dr. Sárkány Miklósné sz. Hosszufalvi Horváth Ilona*, a Marosköri D. F. Unitárius Nőszövetség elnöke, boldog házasságának 35-ik évében Marosvásárhelyen március 24-én jobblétre szenderült. A jóság, szeretet és vallásos buzgóság megtestesülése volt, aki mint a lobogó tüz fényt, derüt és melegséget árasztott maga körül. Fekete Gábor volt főgondnoknak családjához közeli rokoni kötelék füzte. Férje és egyetlen fia mellett az unitárius női mozgalmat érte szinte pótolhatatlan veszteség. — *Gróf Bethlen Zsófia* élete 66-ik évében március 9-én Kolozsvárt elhunyt. Kaáli Nagy Elek, egykori derék főgondnokunk unokája, aki szerénységével és nemes szivjóságával a női nem példányképe volt. Hitéhez hüséggel ragaszkodott. Vele a gróf Bethlen család utolsó unitárius sarjadéka szállt sirba. — *Kövendi Gál Jenő* joghallgató ifju életének 20-ik évében rövid szenvedés után március 25-én Tordán lelkét visszaadta teremtőjének. Nemcsak a család, hanem az unitárius egyház és az erdélyi magyarság a legszebb reményeket füzte a kövendi Gál család ezen viruló sarjadékához, akitől a nemes családi tradiciók továbbfolytatását vártuk. *Dr. Gál Miklós* magyarpárti képviselőnek a fia és Ferencz József néhai, nagynevü püspökünk dédunokája volt, aki gazdag anyagi és lelki örökséggel járhatott volna az élet utjain. De már az indulásnál megállott sok könyet és bánatot hagyva maga után. — *Özv. Mátyás Jánosné sz. Zoltán Vilma* életének 68-ik, özvegységének 20-ik évében április 2-án Székelyudvarhelyen hirtelen elhunyt. Önfeláldozó édes anya, gondos nagyanya, szerető jó testvér volt. Mint papné a lelki buzgóságnak, a takarékosságnak és lekötelező szivességnek volt mintaképe. Sigmond József székelyudvarhelyi lelkészünk neje édesanyját gyászolja az elhunytban. A holtaknak csendes nyugodalmat, s a szomorodottaknak Istentől vigasztalást kivánunk.

Szerkesztésért felel: VÁRI ALBERT.